

ПСИХОЛОГІЯ ТРАНСПЕРСОНАЛЬНИХ КОНСТРУКТІВ

Олена ДОНЧЕНКО

Copyright © 2001

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Ця психологія призначена для тих, хто є і вважає себе представником слов'янської рефлексуючої культури. В наш час, коли фанфари ідеологічної пропаганди і сліпий спосіб життя стримують те, що називається психорефлексивністю, налаштовуючи на суто адаптивістське, пристосовницьке світорозуміння, вона може здаватися суцільною містиккою і суцільним негативом, які завжди впадають у вічі інформаційного цензора. Розчиняючись у грандіозному потоці повсякдення, людина навіть не уявляє собі того, наскільки її спосіб буття, життєва стратегія, настанови і принципи наповнені історико-психологічною невідомою мотивацією, наскільки вона, на жаль, невідільна.

Свобода у вітапсихологічному плані є синонімом самопізнання, передусім – пізнанням власної психокультури, тієї системи цінностей, яка у людській душі трансформується у міцний згусток трансперсональних універсалій та особистісного світогляду – особистісний сенс.

Трансперсональний пласт психіки для сучасної людини, особливо «західної», є об'єктивовано-відчуженим субстратом, який людина намагається перемогти, щоб не стати її заручником або відбитком соціалізуючих впливів:

батьків, школи, найближчого дружнього оточення тощо. Особа протестує, і з цього починається формування її життєвої стратегії. Але, на мій погляд, цей протест повинен бути дорослим, зрілим, а не інфантильно-негативістським. Для цього людині треба навчитися диференціювати надмірні соціалізуючі впливи середовища і глибинні впливи трансперсональних конструктів – архетипових відбитків долі людства.

Буття вільної людини може бути буттям-по-свободі лише тоді, коли зберігається критичне ставлення до власної життєвої стратегії, коли помічаєш, як живеш, і чому саме так, а не інакше, коли, залишаючись дитиною української психокультури, тримаєш перед собою дзеркало вселюдськості. Хай ця спроба теоретичного реконструювання цілісних архетипів соціального життя (яка дістала назву «Психологія трансперсональних конструктів») відкриє перед читачем завісу психосоціального підсвідомого, де зберігається арсенал архетипічного минулого.

Психіка будь-якого суб'єкта (людина, група, соціум) має елементом своєї структури трансперсональні конструкти, які є глибинними мотиваційними орієнтаціями цього суб'єкта.

Природно, що надихнув мене на цю ідею Карл Густав Юнг (1875 – 1961), який фундаментально відреагував на існування цих кодів історичної пам'яті людства. Але я насмілилася піти далі і зробила спробу розшифрування архетипів соціальної еволюції, соціетальної психіки та польового конструкту, застосувавши архетипову холономну парадигму, метод моделювання та поняття “фракталу”, яке запозичене з природничих наук.

Логіка розгортання наукового змісту роботи знаходить відображення в її структурі:

Вступ

Архетип соціальної еволюції

- Холономна (архетипова) парадигма.
- Поняття фрактального архетипу як надперсонального чинника соціальної еволюції.
- Фрактальний архетип психосоціальної еволюції.
- Інформаційні механізми орієнтації.

Архетип соціетальної психіки

- Структура архетипу.
- Дещо про соціетальні властивості.
- Дещо про соціетальні стани.
- “Дистресовий” досвід соціуму.
- Дещо про соціетальні процеси.

Просторово-польовий конструкт

- Кожний суб'єкт має свій фрактал, що є часткою фракталу людства.
- Неусвідомлені елементи психосоціального феномена “відношення”:
 - центроверсія,
 - тип інформаційного метаболізму,
 - монитор відхилення.

ВСТУП

Соціуму, як і людині, дуже важко прикидатися іншим: на це витрачається досить багато енергії, яка необхідна для більш важливих справ. Україна вже декілька років знаходиться у стані апатії, а це навіть гірше, ніж страх чи обурення. Останні породжують хоч якусь дію, а апатія, тобто відсутність необхідного рівня соціальної енергії, веде до загибелі. На нашу думку, першоджерелом апатії будь-якого суб'єкта є невідповідність, неадекватність форм його життя і внутрішньої доленосної налаштованості, або глибинної природи людини чи соціуму. Останній не менш активний суб'єкт свого життя, аніж людина. Він має внутрішні механізми, з якими треба рахуватися. Але, на відміну від індивіда, соціум менш агресивний. Він намагається приймати чужі “виклики”, адаптуватися до них. Проте є межа, за якою він теж починає протидіяти й опір його набуває різноманітного макросоціального вияву, зокрема у формі кризи – від антропологічної (пов'язаної із масовою дезадаптацією, дезінтеграцією тощо) до екологічної, демографічної і т. ін. Антропологічна криза – це своєрідна сума соціально-політичної і соціально-психологічної невідповідності, яка, на думку багатьох вчених, формує “катастрофічну свідомість” громадян.

Я солідарна з ученими, які не вбачають причину всіх негараздів сучасних посткомуністичних країн й України зокрема тільки в комуністичному минулому. Світ причин лежить набагато глибше. Те, що ми бачимо, є лише наслідком цілої низки невідповідностей між тим, чого полі-

тики хотіли від соціуму, і тим, що для даного соціуму реально бажане.

Минув час, коли Україна покликана була не тільки усвідомити себе як нова держава з новими проблемами і соціальними хворобами, а й об'єктивувати свій стан, свої болячки і можливості. Для спасіння себе вона повинна була виступити на історичній сцені вже не в ролі кволого, емоційно невірноваженого, духовно роздвоєного пацієнта, а в образі лікаря, тобто того, хто більше не відчуває хвороби, а сприймає її як об'єкт для дієвого втручання, аналізу і корекції. Було немало країн, історія яких змушувала їх ставати на шлях глибинної само-рефлексії, пошуку істини, під якою можна розуміти “глибинну внутрішню достовірність, котра спрямовує міфологічне, релігійне і художнє мислення” (О. Шпенглер), а також, визначає соціально-політичні форми, морфогенез суспільства, який називають ще моделями-притчами (Дж. Брус і П. Джиблін), символічними схемами-архетипами (Рене Том), ментальним архівом (Р. Уілсон) тощо. Адже видима історія, за Шпенглером, це тільки вираз, знак, символ душевної стихії соціумів, яка приймає певні форми.

Чітко розрізнити стару і нову, свою і чужу культуру в такій складній нелінійній системі як соціум майже неможливо, оскільки відомо, що однією з властивостей нелінійних систем є здатність забувати своє минуле. Саме тому людське суспільство постійно “перепишує” власну історію, створює нове її бачення, таке, що відповідає потребам сьогодення. Але все це стосується людей як конкретних суб'єктів соціальної дії. *Соціум – однозначно живе утворення, котре нічого не забуває*, тому що існує не

тільки у проявленому стані. Є ще невербальний, або інформаційний стан, за яким постають не слова, а генетичний досвід. Щоб зрозуміти соціум повно, вичерпно, то треба розкодувати хоча б деякі фрагменти його родової пам'яті, навчитися зчитувати інформацію про нього. Відтак одним із завдань психологічних, соціологічних та історичних досліджень сьогодні має стати якомога ширше вивчення усіх тих впливів і причинних зв'язків, які можна належним чином пояснити як комплексні реакції на суспільну долю і навколишнє середовище. Лише в цьому разі можна буде сподіватися на задовільні результати дослідження спадкових властивостей спільнот.

Такі поняття, як “реакція на долю”, “душевна стихія”, “дух природи”, “латентна субстанція” і т. ін. сьогодні вкрай актуалізувалися. Вони водночас належать як до езо- та екзотеричних концепцій і парадигм минулого, так і до науки нового покоління, тобто до посткартезіансько-ньютонівського, нелінійного погляду на життя та його прояви, яке покликане відродити світ першопричин, здатність людства враховувати універсальні принципи природи і традиції у своїй діяльності. Період відокремлення науки від телеологічних й езотеричних знань характерний перебільшенням автономних проблем “людини” і “людства”, які за-тьмарили собою проблему співіснування Людства, Природи і Всесвіту, переоцінення значення мертвих текстів, форм і соціальних структур, когнітивно-раціональних аспектів світорозуміння. У цьому розрізі так звана позитивна, матеріалістична наука була основним чинником не тільки прогресу, а й регресу людства,

яке сьогодні в цілому опинилося в глибокій кризі (в перекладі з грецької криза означає “суд”). Нині відбувається суд Всесвіту над Людством і Україна – лише частка цієї містерії, яка вже вкотре опинилася в архетипному процесі “ініціації”, духовної трансформації, в процесі виходу за межі однієї форми існування і входження в іншу (більш або менш високу – покаже час). Але згідно з теорією самоорганізації саме з локальних порядків починається вихід із суцільного хаосу, і тому наведення порядку в Україні як локальній зоні людства буде сприяти загальному процесу його спасіння.

На жаль, припущення, що як людський, так і соціальний організм можуть бути внутрішньо достовірними собі (а отже, здоровими і щасливими) тільки за умови фрактальної (багатовимірної, але закономірно-синхроністичної і такої, що резонує) ідентичності Всесвіту, є для гуманітарної науки сьогодення досить новим. Але, на наш погляд, аналогії такого високого порядку (між принципами організації космічного і людського буття) не тільки мають право на існування, а й можуть бути інструментом якісного переосмислення принципів організації людського життя, морально-політичних і соціально-психологічних механізмів його трансформації. Тільки об’єднання класичних наукових конструктів з досягненнями кінця нинішнього століття (теорії систем, катастроф, синергетики, інформатики, кібернетики, психології, соціології, квантової фізики, інформаційного обміну тощо) може бути продуктивним на шляху пошуку Україною свого майбутнього.

Так сталося, що Україна впродовж віків шукала свою внутрішню достовірність, але зовнішні психокультурні і політичні впливи (мовиться перш за все про релігійні й ідеологічні “псевдоморфози” різного ґатунку) переважали і вона, як будь-який живий організм, наділений психікою, не витримала постійних навантажень, які не співпадали з її глибинною сутністю. Неспівпадання дій політичних агентів і “душевних стихій” українського народу поступово руйнувало психічне здоров’я нації, формувало різноманітні комплекси неповноцінності, провокувало так звані соціогенні неврози.

Сьогодні політики намагаються нарікати, виправдовуючи себе, на ці історичні вади народу. Проте вони ігнорують той факт, що саме політична діяльність у нашій країні безпосередньо і впродовж багатьох століть втручалася в життя людей і соціалізувала народ як ціле. Саме *некомпетентна політична влада відбирала у соціумів здатність до самоспричинення (самодетермінації), давала демонстраційний потенціал масовій поведінці, тому що індивідуальна психіка неспроможна за своєю людською природою довго і принципово протистояти соцієтальній (societas, лат. – спільнота)*. А соцієтальна психіка, психіка соціуму, його “душевна стихія” в нашому, українському випадку, має так багато надбаних внутрішніх конфліктів, що вплив її на поведінку через посередництво вимог, які в кожній конкретній історичній ситуації поставляє анти-сакральна влада, має руйнівний для людини характер. І не треба шукати інших винуватців соціальних хвороб,

крім недолугих політиків, які хронічно, протягом тисячоліть хворіють на манію власної правоти. Так, історію роблять вони, несвідомо використовуючи механізм і форму Традиції (Центр – програма для периферії) задля поширення антитрадиційних змістовних впливів. Але якщо голова спрацьовує хибно, то розхитується весь організм, психіка, руйнуються поведінкові, емоційні і розумові можливості.

Історія людства – попереду, коли саме політики, які мають реальний вплив на хід соціальної історії, переймуться переконанням у необхідності дотримуватися інших принципів управління таким складним і живим організмом, як соціум. І цю нову історію будуватимуть за новими законами, про які мріяли такі видатні вчені як В. Вернадський, П. де Шарден, О. Шпенглер, Дж. Тойнбі та інші, і які нам – людям, між іншим, заповідав Ісус Христос як представник цілісного, синхронного, нероздвоєного і нелінійного світосприймання. Він прокляв людство за лютий гріх порушення головного з цих законів – закону відповідності між почуттями і розумом, любов'ю і знаннями, ірраціональним і раціональним та між іншими цілісностями в утвердженні людського життя.

ЧАСТИНА 1 АРХЕТИП СОЦІАЛЬНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ

ХОЛОНОМНА (АРХЕТИПОВА) ПАРАДИГМА

Коли людство починає життя в новому тисячолітті, воно ще раз виявляє обмеженість можливостей

лінійного раціонального мислення і так званого “об’єктивного” методу пізнання соціальної реальності. Воно знову шукає “божу” вищу силу, котра б допомогла людству відкрити очі на розв’язки власних проблем. Сьогодні, на початку третього тисячоліття, майже утвердилася думка про те, що гору над усіма відомими способами життєустрою взяла ліберальна демократія, що друге тисячоліття завершилося перемогою західного універсалізму і глобалізму. Але попід цією “горою” людська спільнота накопичила такий величезний негативний потенціал, який треба сприймати як потенційно-вибуховий і катастрофічно-руйнівний. Маються на увазі, насамперед, проблеми екосистеми і системи “духу”, духовної атмосфери або, за Вернадським – ноосфери.

Соціальні науки не можуть залишатися осторонь цих пошуків. Але, на жаль, тенденція розподілу знань “за різними науками” настільки забетонувалася, що нагальна потреба в синтетичному, феноменологічному знанні про соціальне життя залишається відкритою. Теоретичний синтез потрібний саме там, де йдеться про “невідчутні” феномени соціального життя, такі як духовна атмосфера, соціетальне поле і т. ін. Хочеться звернути увагу дослідників на актуальність вивчення кумулятивних соціальних феноменів – тих, які з’являються у певний історичний період як уречевлені репрезентанти переходу кількості в якість й утворюють підґрунтя для поступального розвитку людської цивілізації, антропо-і соціогенезу.

Ці феномени неможливо дослідити у світоглядних межах традиційної лінійної парадигми і тим більше у

змістовому полі однієї науки. Накопичувальний ефект мають не стільки історико-культурні факти самі собою, скільки ставлення до них сучасників, їхнє осмислення в контексті історико-культурної цілісності, психологія поведінки і реагування на ці факти, тобто певним чином організовані інформаційні “сліди” людської історії. Кумулятивні універсальні феномени можуть зберігатися тільки завдяки існуванню інформації, яка закладена і діє всюди, у тому числі в індивідуальній і колективній психіці.

А. Ейнштейн, Н. Бор, Ф. Капра, Р. Шелдрейк, Г. Бейтсон, С. Гроф, Д. Бом, К. Прибрам, В. Вернадський, П. Т. де Шарден, О. Шпенглер та багато інших талановитих учених започаткували черговий етап поступу науки від механістичного і лінійного підходів до холістичної, циклічної парадигми еволюції, людської історії з її акцентом на вивченні інваріантних відносин, а не епізодичних, окремих сутностей. Циклічне моделювання історії після краху античного світу відходить на другий план, але знову оживає серед мислителів Відродження та їхніх духовних послідовників (Н. Макіавеллі, Дж. Віко), після чого з новою силою – у О. Шпенглера та інших вчених, у т. ч. російських східнознавців. Воднораз Ю.В. Павленко підкреслює, що погляд на історію з позицій циклізму, разом із поглибленням знань про різні типи суспільств, явно втрачає свою чіткість [31]. На наш погляд, це відбувається тому, що критеріями виділення типів суспільств були матеріальні уречевлені показники. У нашому теоретичному досвіді такими критеріями є те, що довести і побачити неможливо, хоч воно існує й

істотно впливає на життя спільнот та окремих людей: глибинно-психологічні і психокультурні інваріанти, які існують як психогенетичні партнери і в індивідуальній, і в соціетальній психіці.

В житті людина має справу не стільки з реальними об'єктами, скільки з інформацією про них, формами, паттернами, процесами. Вивчаючи психіку соціуму, треба враховувати те, що це: з одного боку – більший розум, який інтегрує розум менший, а з іншого – частка ще більшого розуму – розуму Всесвіту. Все, що виникає між цими “розумними” феноменами, має певну енергію саме з причин відповідності чи невідповідності прагнень і можливостей суб'єктів, які так чи інакше взаємодіють. Прибічниками холономного світогляду під психічним розуміється якраз згусток специфічних енергій, спроможних чи не спроможних забезпечити еволюцію на всіх рівнях життєактивності.

На відміну від багатьох постмодерністських поглядів на соціальні процеси як такі, що взагалі не підлягають дедуктивному виведенню чи будь-якому порядку, головним в нашому холономному підході є принцип точної відповідності, хоч і нелінійного характеру. Теоретичний синтез, в обрамленні якого тільки й може працювати холономна парадигма, ґрунтується на межових, тобто неподільних поняттях, щонайперше інформації та архетипу. Інформація, за нашим визначенням – це інтерсуб'єктний (інтерструктурний) консонанс, який актуалізується лише за умови адекватності, своєчасності і необхідності сигналу для обох агентів. Під суб'єктом розуміється

будь-який активний соціальний чинник (менталітет, текст, організація, людина тощо). Все інше для того чи іншого суб'єкта сприймання – не більше ніж інформаційний шум.

Використання таких понять як мислення, сприймання, пам'ять, воля, афективні процеси тощо з метою осмислення історичної цілісності спільноти виявилось недостатнім, а поєднання описових методів етнографічних та історико-культурних наук (звичаї, обряди, норів, побут, жести, міміка, колір шкіри і т.ін.) не дало змоги побудувати, наприклад, структурну модель соціетальної психіки, з допомогою якої можна було б не тільки пояснити феномени надскладні (наприклад, “національний характер”), а й використовувати як інструмент управління ними (адже відомо, що управляти можна тільки тоді, коли перед очима є модель того чи іншого об'єкта управління, тобто система з певною структурою елементів). Водночас природно, що кожна наука прагне створити таку модель на базі свого наукового апарату і своїх фактологічних досягнень. Наприклад, культурологія намагалася зробити це шляхом зосередження зусиль на специфічній для даного суспільства знаковій системі, а тому не могла вийти на пояснення та висвітлення соціально-економічних чинників психосоціальності. Соціологія, навпаки, досліджувала соціальну структуру, залишаючи в тіні соціально-психологічні чинники та поведінкові установки. Навіть якщо в деяких моделях охоплювалося майже все (наприклад, К. Клакхона і О.Р. Мауера) – біологічне, природне, соціальне, культурне і психологічне, все ж єдина соціокультурна

матриця хибувала: відбувалося неспівпадіння понять із різних галузей наукового знання. Пробували створити “мультимодальну концепцію” національного характеру з декількома домінуючими типами особистості (F. Inkeles and D.J. Levinson. *National Character: the Study of Modal Personality and Sociocultural Systems*. – “Handbook of Social Psychology”. Ed. by G. Lindzey and E. Aronson. Vol. 4 Reading (Mass.), 1969.) Але й тут найбільшим досягненням стало обґрунтування феномена стереотипів етнічних груп у буденній свідомості. Унікальної структури характерологічних особливостей нації із спільними для всіх інших народів елементами, про яку писав І. Кон, жодна окрема наука не створила.

Серед дослідників, які дотримуються синтетичного підходу, варто назвати К. Манхейма, К. Ясперса, К.С. Гаджієва, К.Г. Юнга, С. Грофа, Ф. Капру, Ш. Ейзенштадт, А. Кемпінські, А. Менегетті, А. Аугюстинавічуте та ін.

ПОНЯТТЯ ФРАКТАЛЬНОГО АРХЕТИПУ ЯК НАД- ПЕРСОНАЛЬНОГО ЧИННИКА СОЦІАЛЬНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ

Межовим і неподільним в означеному вище сенсі є, як підкреслювалося, поняття архетипу (*архе – букв. першоджерело, першооснова культури, менталітету, в цілому становлення і розвитку культурних і соціальних моделей, які формовизначають людське буття*). За допомогою цього поняття пояснювали світ античні філософи, роблять теж саме й сучасні мислителі.

Архетип розуміємо як форму ко-

лективного несвідомого (надособистісне начало людської психіки), і співвідносимо з тим, що древні називали зв'язком усього зі всім. Поняття архетипу корелює з холономним світоглядом, нелінійним, циклічним поглядом на життя. За Юнгом, архетип – безпрецедентна, успадкована несвідома форма або образ. Ця складова психічної структури може спонтанно виявляти себе у будь-який час, але як форма набуває змісту тільки за умови наповнення її матеріалом свідомого досвіду. Точніше кажучи, сам архетип – це формотворча здатність, можливість форми. Воднораз цей феномен психоїдного походження можна вважати “соціальним кумулятивним феноменом”, своєрідним “мотиваційним геном”, який передає від покоління до покоління досвід, накопичений людством.

Аналіз архетипів, стверджує С.Б. Кримський, становить досить адекватний *метод* дослідження менталітету, праісторії та майбутнього суспільних утворень [1]. Мислимо, що цей метод залежно від поставленої мети, має необмежені можливості: від дослідження ментальностей великих соціальних спільнот, їх соціального руху до коригування психофізичного стану індивіда. Нас цікавлять універсальні “архетипи синхроністичних подій”, структура яких породжує періодичність, повторюваність історичних патернів на іншому соціальному матеріалі та імовірних рівнях розвитку [9]. Дослідники історії людської цивілізації неодноразово помічали дивне явище багаторазового повторення історичних подій в інтервалах кількох сотень років. Деякі з них на підставі цих фактів навіть робили припущення про те, що історія

людства значно коротша за узвичаєну, а численні описи історичних подій – свідчення дублікатів короткої хроніки людства. Так, М.М. Морозов і А.Т. Фоменко показали, наприклад, що низка подій античної історії начебто повторюється у середньовіччі, причому так, що аналогічним чином структурується час і простір між ними. Особливо це стосується часових послідовностей правління царів та імператорів Древнього Риму, Ізраїля та Середньовічної Європи аж до XVII ст. Те ж саме стосується таких історичних подій як війни, напрями воєнних походів, а також появи архітектурних, наукових, філософських новацій. Фоменко і Морозов навіть зробили висновки про те, що рання історія – це дублікат середньовіччя, що Древня Греція і Древній Рим не існували в тому розумінні, в якому нам це відомо, а пам'ятки про них були здобуті в Середньовіччі...[8].

Існування наскрізних щодо історичного часу інваріантів пояснює й такі сюжети як співпадіння певних “духовних епох” в історії людства. Так, Шпенглер звертає увагу на психологічну, духовну схожість епохи будівництва пірамід у Древньому Єгипті та епохи зведення готичних соборів у середньовічній Європі, а також на паралелізм між Реформацією і епохою складання текстів Упанішад і “неортодоксальних” учень (джайнізм, буддизм) у Древній Індії, архетипічна тотожність діонісізма Еллади і норовів епохи Ренесансу тощо. Сам факт духовної близькості певних епох у житті абсолютно різних цивілізацій свідчить про існування синхроністичного зрізу всесвітньої історії поряд із діахронічним її рухом.

Шпенглер неодноразово повторював, що типи епох, ситуацій та особистостей постійно повторюються [32]. Цей синхроністичний зріз показує, як “минулі століття накручуються на вічність” і пояснює феномен “раннього характеру майбутнього”. В історії, зауважує Кримський, існує закономірність, згідно з якою явища, які чітко виділяються на ранніх етапах розвитку будь-якого суспільства (соціуму, етносу, цивілізації тощо), обов’язково розвинулись на його пізніх фазах, причому в панівних, всеосяжних формах [31; 29].

Ілюстрацією “раннього характеру майбутнього” можуть бути такі відомі речі, як існування принципів соціалізму в християнських і дохристиянських суспільствах, успішне функціонування колективних господарств (колгоспів) у Древньому Єгипті, земельні закони Спарти в засадниче тотожний закон про власність на Землю, прийнятий у 1990 році Верховною Радою СРСР тощо. Ще цікавішою ілюстрацією є відомі міфологічні та архетипічні форми соціалізації, розповсюджені не тільки в мистецтві, а й у буденному житті.

Синергетичні закони підтверджують існування таких “петель антиципації” (Кримський): у нелінійних системах, здатних до самоорганізації, процеси протікають так, неначе вони мали місце у повному обсязі системи в минулому, а у певних зонах – так, якими вони мають бути у майбутньому. Водночас усі ці зони існують у теперішньому часі [33]. Через процеси контурної присутності майбутнього і минулого в теперішньому в соціальному процесі можливі невірні гідні на перший погляд співпадіння

подій, моделей, образів, масових психокультурних установок тощо. Згадаймо, що в середньовіччі життя людини соціально і психологічно вибудовувалось відповідно до “ефекту Касандри” (передбачення, яке самозбувається), а в символічному полі культури насправді й донині збуваються деякі біблейські пророцтва.

Все це вказує на те, що має місце не тільки вірогідна, але й фактична, навіть статистична, залежність між подіями древньої, середньовічної, сучасної і майбутньої історії! А ще, мабуть, на те, що існує імпліцитна, внутрішня структура розвитку, соціального руху великих людських спільнот. С.Б.Кримський помічає, що у “зворотній логіці оновлення минулого діє не каузальна опосередкованість руху за стрілою часу, а аксіологічні програми історії, тобто не лінійна горизонтальна спрямованість історичних подій, але їхня ціннісна ієрархія, градація значущості, або метачасова “вертикаль” історії... А крім екзистенціального часу в метаісторії є і предметна основа, яка характеризується архетипами, або наскрізьними структурами соціокультурних процесів [31, 28–29]. Учений перелічує такі архетипи як “архетип товарно-грошових відносин, ринку”, “архетип парцели (господарства, заснованого на власній праці родини)”, трійця істини, добра і краси, цінності людської моралі тощо. Як архетипові інваріанти щодо історичного часу, він виділяє і політичні структури демократії і деспотії, хоч і не розвиває цю останню тезу.

Еллінська й еліністична література проникнута думками філософії циклічності, повторень людської історії. Арістотель спокійно заявляє, що

людське життя – це позірне коло повторних народжень і розпадів: безліч тих же думок, які з’являються і знову живуть серед людей. “А що, насамкінець, означає рух Ін’-і-Ян, Виклик-і-Відповідь, як не елемент повтору в історії людства, який просто кидається у вічі?” – запитує Тойнбі.

Виявлену періодичність людської історії можна зіставити з феноменом вічного життя архетипів К.Г. Юнга та їх періодичним виявом у сфері як індивідуальної, так і колективної свідомості. Як підкреслював Юнг, архетипи колективного несвідомого час від часу зникають і з’являються, й саме цим можна пояснити розквіт і падіння культур та вірувань... Так само універсальні синхроністичні архетипи структурують історичні події, історичний час і простір за законами, які досі не відомі вченим. Але тут, на наш погляд, прихована відповідь на вічний запит Людства: чому ми йдемо саме цим шляхом, як рухатися далі і чому саме так, а не інакше?.

Наша мета – показати можливості коригування політичних дій та їх наслідків, користуючись фрагментом фрактального [10] архетипу. Термін “фрактальний” запозичено з математично-природничих дисциплін, рівень розвитку яких, безсумнівно, значно вищий за рівень теоретичної організації гуманітарних знань. Його використання дало змогу “підняти” проблему чітких кореляцій “усього з усім” і вивести її на передній край науки. Явища, які відбуваються на різних фракталах і поділи, зосереджені на них, певним чином корелюють між собою і зумовлюють перебіг історії, яка, все ж не може бути лінійною, а є циклічною.

К.Г. Юнг, виходячи з принципів холономності світу, продемонстрував перспективи виходу за межі індивідуальної психіки за посередництва архетипів колективного несвідомого. Очевидно, що його уявлення про феномени синхроністичності, слугували народженню ідеї фрактальності і, зокрема, фрактального архетипу, в якому знаходять відображення різноманітні складові психоінформаційного простору: біо-енергетичні, астрологічні, просторово-часові, психічні (у т. ч. семантичні), психосоціальні та інші паттерни історичних подій, котрі регулярно повторюються.

Іншим поясненням численних фактів історичних повторень є гіпотеза щодо існування єдиної фрактальної структури Всесвіту, фрактального причинного структурування людської історії, активного втручання архетипових утворень у соціальне життя людей [9]. Зміст даної роботи свідчить про наше приєднання до цієї гіпотези.

Взагалі фрактал – це структура, яка складається із часток, *у якомусь сенсі* подібних певному цілому. В нашому розумінні, тривале витіснення окремих компонентів фракталу з його часток призводить до формування певних постійних або тимчасових характеристик цієї неповної структури, яка все рівно буде прагнути до власної первинної повноти і повторювати одні й ті ж помилки саме тому, що це прагнення за якихось причин нездійсненне. Психологія, за великим розрахунком, – це і є низка повторень різного гатунку, починаючи від численного відтворення повноцінних фракталів у різних варіаціях (ідеально гармонізована структура індивідуальної чи соціальної психіки) і закінчуючи періодичними

повтореннями неповних фракталів (невротизована, хвора психіка). Певний архетип як кумулятивний феномен має той чи інший фрактальний вимір, який є, з одного боку, властивістю певного феномену, а з другого – визначає багато його властивостей. Фрактальний принцип, на наш погляд, і лежить в основі структурування архетипів.

Архетипи за генезою явища бувають здоровими і хворобливими саме з причин неповної фрактальності. Знівельовані архетипи – це передусім наше невротичне життя, здорове функціонування архетипових механізмів психіки – його гармонія, інформаційно-енергетична цілісність і повнота.

В наш час спостерігається криза багатьох архетипів. Наприклад, криза архетипу “*інь-ян*” полягає в надмірному домінуванні чоловічого первня у масовій свідомості, в авторитаризмі та нічим не обмеженій конкурентності, в орієнтації на технократизм, лінійність та аналітичність соціального мислення, в людській атомізованості, домінуванні в усьому логіки, волі, фізичної (матеріальної) сили, формальних стосунків тощо. Ця криза є найглобальнішою проблемою “західного сьогодні”. Взагалі можна припустити, що Схід “хворіє” на “інь” (патерналізм, конфуціанство, повага до влади, пріоритет особистісних стосунків і взаємозобов’язань навіть у ділових сферах, рівноправне партнерство, державна підтримка бізнесу, життя за космічними фрактальними принципами тощо), а Захід – на “ян”. Інтуїтивно західні інтелектуали тягнуться до східних світоглядних принципів життя, а східні – до західного “вільного” повітря.

“Ультразахідний і китайський способи життя потенційно саморуйнівні. Західний спосіб життя вибухонебезпечний; китайський (мається на увазі традиційний китайський спосіб життя) – зкаменілий. При всій суперечливості обидва ці способи містять у собі щось неминуче для долі людства... Захід здатний гальванізувати і роз’єднувати, але йому не дано стабілізувати та об’єднувати...”[38].

Функціонування цілісного архетипу “інь-ян” (чоловічого-жіночого) в психокulturі будь-якої спільноти вказувало б на її істинну цивілізованість. Те ж саме можна сказати про архетипи раціональності (ірраціональності), екстраверсії (інтроверсії), логіки (етики), інтуїції (сенсорики), екстернальності (інтернальності), нормативності (креативності), інтеграції (диференціації) та інших, на яких побудовані пропонувані нами архетипові моделі.

Самодостатній аналіз одного чи кількох архетипів мало що дає для осмислення певної соціокультурної цілісності (спільноти, суспільства, соціуму), коригування та прогнозування її майбутнього. Тому ми конструємо та моделюємо *архетипові структури – комплекси глибинної психокulturної генетики соціальних спільнот, ознакою цивілізованості яких є їхня відповідність власній природі і цілісним архетиповим формам соціального життя.*

Пізнання кумулятивних універсальних феноменів, які водночас є соціальними регулятивними механізмами людського життя, – важлива передумова компетентного управління суспільством.

Якщо велика політика – це мистецтво управління економічними, культурними та соціальними процесами з урахуванням природи соціуму, то компетентний політик – людина, яка не тільки переймається технологією оптимізації шляху до влади, а й планує власні політичні дії після отримання влади, щоб ці дії були адекватними, з одного боку – стратегічній політичній меті, яка має бути ширшою, ніж факт захоплення влади, а з іншого – ментальності даного соціуму, його архетиповій акцентуації, соціетальній психіці.

Певний соціум, конкретна історично сформована спільнота (так само, як і людина) не взмозі вийти за межі своєї власної долі на Землі. Тому головне завдання компетентного політика вищого штибу полягає насамперед у відчутті і визначенні спрямованості цієї долі на підставі досконалого вивчення історико-культурних векторів і можливостей розвитку ввіреної йому країни. Його дії мають відповідати і глибинним передумовам, й очікуванням даного суспільства.

Харизматичний лідер – це та людина, думки, дії та емоції якої збігаються із підсвідомими очікуваннями певного соціуму в конкретний момент історії. Проте без когнітивної складової, без професійно зваженого підходу найкращі, на перший погляд, наміри консолідованих лідером мас можуть повести суспільство не тільки вперед, еволюційним шляхом, до вищої мети (що в історії траплялося дуже рідко, оскільки збіг інтуїції лідера, підтриманого народом, і долі соціуму, яка визначається багатьма чинниками, відбувається не так часто, й не завжди

його діяльність адекватно і вчасно осмислюється сучасниками), а й назад, до інволюційного повороту життя. Якщо тип лідера і підсвідомі очікування соціуму відповідають змісту еволюційної політичної мети, то останній зрушиться з місця і почне рухатися в напрямі зростання, еволюції, прогресу. Геніальність лідера полягає в забезпеченні такого увідповіднення, що адекватне ситуації, а не лише в його мудрості чи ораторському мистецтві.

Саме в політичному житті соціуму як єдиного цілого виявляється енергія волі політичного лідера, оскільки у ньому втілюється його соціально-прагматичний розум, загальна емоційна чутливість, рівень послідовності та інші самостійні творчі компоненти соціетальної психіки. Відтак політичні кроки в історії даного соціуму – сутнісна ознака якісної роботи його “мозку”, від якої залежить структурна архітектоніка всіх компонентів соціального цілого.

Виявлення “сліпої плями” між сучасними реформаторами суспільства і соціумом як живою системою, здатною чинити опір, може відбутися через пізнання деяких фрагментів цілісного фрактального архетипу.

ФРАКТАЛЬНИЙ АРХЕТИП ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ

Кожен соціум так чи інакше підпорядковується у своєму функціонуванні та розвитку якійсь з архетипових форм, сукупність яких давно відіграє роль об’єктивних чинників, своєрідних пасток на шляху руху суспільних структур. Архетипова форма, яка достатньо явно й дієво виявляється в житті спільноти, диктує

схильність суспільної поведінки і свідомості до певного типу. Саме цій формі відповідатимуть і різноманітні організаційні структури всередині даного соціуму, який у цілому, незважаючи на окремі відхилення, матиме певну інтегральну характеристику, наприклад: тоталітарний, авторитарний, ліберальний або демократичний; традиційний або модерновий; аграрний, індустріальний, постіндустріальний, відкритий, інформаційний тощо.

Звісно, йдеться про абстрактні символи. Але за ними криються реальні втілення архетипових мислеформ: реальна ідеологія, політика, влада, актуальна соціальна структура, справжні організаційні характеристики соціальних інститутів, поведінкові установки соціальних груп та індивідів, їхні реакції, очікування, норми, а також притаманні їм цінності та багато чого іншого (див. рисунок).

Попри узвичаєні уявлення про лінійний хід історії від тотемних спільнот з усупільненою свідомістю й підсвідомістю до найдемократичніших форм організації життя з усіма можливостями для вияву індивідуальних прагнень, або від первіснообщинного устрою через рабовласницький, феодалський і капіталістичний до соціалістичного і комуністичного, картина життя соціумів має інший вигляд. Розглянемо цю проблему через фрагмент фрактального архетипу, в якому знаходять відображення чотири етапи розвитку суспільств. Правомірність виділення саме чотирьох глобальних етапів еволюції будь-якого процесу (суспільства, індивіда, педагогічного впливу тощо) підтверджує **юнгіанський принцип кватерності**.

Кватерність К. Юнг розумів як деякий універсальний архетип, логічну передумову будь-якого цілісного судження. Наприклад, щоб описати горизонт як ціле потрібно згадати чотири боки світу... Чотири елементи зустрічаються всюди і насамперед у людських психічних функціях: відчуття (сенсорика), мислення (логіка), почуття (етика, емоції), інтуїція (апріорне знання)... Кватерність або кватеріон має структуру 3+1, в якій один з елементів займає особливе положення, тому що має порівняно іншу природу (трьох евангелістів символізують тварини, а четвертого – янгол). Саме четвертий, доповнюючи тих трьох, робить їх чимось єдиним, символізуючи Універсум. Так, психічна функція, яка не знаходиться під контролем свідомості, стає четвертою, а її інтеграція у свідомості є одним із головних завдань процесу індивідуації.

Наочно фрагмент фрактального архетипу психосоціальної еволюції можна відобразити у вигляді кола, що співвіднесене з системою координат, або з чотирма шкалами, які відповідають основним організуючим принципам, визначають рух соціумів. Це – своєрідна матриця впорядкування, яка накладається на хаос таким чином, що будь-який зміст знаходить собі місце. Ознаки шкал як організуючі принципи розташовані на фракталі не випадково, а закономірно, відповідно до реальних кореляцій і взаємопереходів феноменальних структур. Так, наприклад, розташовані космічні стихії “циклу народження” в древній східній філософії: земля народжує метал, метал – воду, вода – дерево, дерево – вогонь, а вогонь – землю. Якщо між-

стихійні стосунки розташувати інакше, то має місце вже руйнування: земля руйнує воду, вода “згашує” вогонь, вогонь “плавить” метал, метал губить дерево тощо.

Окремі ознаки, які репрезентують той чи той життєустрій, не відображають його цілісність. Тільки у сукупності вони утворюють певний організаційний тип суспільства, задають його духовну атмосферу, всезагальну єдність – дух соціуму, його ауру, самопочуття людей загалом. Коротко опишемо зазначені цілісності чотирьох компонентів єдиного архетипу.

Перший тип – *тоталітарний (тотемний)*, наймолодший і найстаріший водночас. Наймолодший, тому що є первісним для людства і, як ембріон, містить у собі закодовану програму людського життя на Землі, людської спільноти як інтегрованого цілого, спроможного існувати лише за умови дотримання головних внутрішніх законів життєздатності. Ці закони відповідають законам Всесвіту, про що йдеться у працях Р. Генона та його прибічників [5]. Тотем, за Е. Дюркгеймом – це принцип, який впорядковує універсум [11]. На першому етапі закладаються структурно-логічні та інформаційно-енергетичні засади людського життя. Згідно з юнгівськими функціями, це логічні та етичні закони, закони збереження цілісності психосоціальних архетипів, які гарантують адекватність життєустрою людських спільнот законам Всесвіту: гендерний архетип (ін'ян), архетип вертності (екстраверсія-інтроверсія), архетипи фрактальності, синхронності, онтологічного резонансу, самості (цілісності особистості), гомогенності (єдності ра-

ціонального та ірраціонального, аналізу й синтезу, психосоціальних ознак “правопівкульності” і “лівопівкульності”) тощо.

Головне в цих законах – принцип *Єдності* всього з усім. На цьому етапі реалізується *інтегральна традиція*, що і підтримує природний баланс сил. Людська сила на цьому етапі проявляє себе лише як компонент єдиної природної системи – адекватно і гармонійно. Логікою світоструктурування в такому соціумі є логіка міфологічного Космосу. Рішення на рівні суспільства спираються як на суто раціональні, логічні, так і на міфопоетичні, ірраціональні шари колективної свідомості. В суспільстві панує колективістська установка, інтегративність, солідарність, принцип групи й безособистісний підхід, що пояснюється відсутністю історичної особистості як такої. Це – дитинство Людства. Деякі автори, щоправда, можуть доповнити ці симпатичні характеристики іншими. Так, відомий радянський археолог Л. Самойлов виявив майже всі риси первісного суспільства в кримінальному середовищі: культ фізичної сили, чисельність різних табу, семіотику татуювання, марновірство (забобони) замість релігії тощо [34]. Але це, на наш погляд, свідчить лише про те, що інваріантами історії залишається лише форма, а зміст, яким вона наповнюється, залежить від міри цивілізованості окремої спільноти чи угруповання. А ще однією гіпотезою стосовно досить точного наукового обґрунтування Л. Самойлова (він провів 20 експедицій для вивчення первісного життя, а потім опинився у в'язниці) може бути така: оскільки до нашого життя повернулося явище,

яке посіло очевидне місце на початку існування нашого суспільства (при тому, що це явище спостерігається не тільки в ув'язненні, а й на всьому українському просторі, починаючи з владних структур), то можна вважати, що настає кінець сучасної місцевої цивілізації, тим більше, що, за Кримським, такі речі відбуваються лише на завершальній фазі життя певної спільноти.

Отже, продовжуючи опис архетипової моделі, підкреслимо, що такі явища як відчуття несвободи, підкорення “мертвому тексту” та інші гальмують розгортання живої соціальної дії, призводять до переважання вертикальних керівних структур, які заперечують відкритість суспільства, й утверджують культ влади. Проте всі ці явища і речі виникають пізніше, із становленням історичної індивідуальності. Тоді ж починають даватися ознаки негативні наслідки беззастережної влади моноідеології, установки на ентузіазм та слухняність мас, інші відомі ознаки тоталітарного життєустрою.

Друга складова – *авторитарний тип життєздійснення суспільства*, коли функції традиції перебирає на себе воля вождя, а сила й енергія людського інтелекту та емоцій спрямовуються на реалізацію цієї волі. Розвивається стимул дії на користь завоювання міцного соціального статусу – мотив влади. Божественне відступає, людське наступає. Ідеологічні міфологеми, направлені на об'єднання суспільства, проникнуті своєрідним романтизмом. Утім, на цьому етапі, внаслідок послаблення тоталітарного всеохоплюючого контролю, виникають паростки невдоволення, формується відчуженість

людей від влади, утворюються тіньові сфери життя, недоступні контролю влади. Запановує корпоративна етика, принцип групи. Людину сприймають через належність до організації, яка, зі свого боку, беззастережно втручається у її приватне життя. Там вона шукає соціального та психологічного захисту. Домінують адаптація та інтеграція. Самореалізація залишається для третього етапу. Це – молодший шкільний вік Людства.

Третя складова фрактального архетипу – *ліберальний життєустрій* – начебто пов'язана з утвердженням “гуманістичних” цінностей, автономізацією і свободою особистості. Водночас це доба всездозволеності, панування індивідуалізму, егоцентризму, конкуренції, культу сили, втечі від суспільства як такого. Бог помер, тому що народилося “Я”. Шліфуються засоби індивідуального захисту від зовнішнього середовища. Нікого не турбує життя виду. Всіх хвилює власне виживання. Можна сказати, що для цього етапу характерним є чоловічий світоглядний принцип (ян), екстраверсія, дезадаптаційність, неадекватність на соціальному рівні, але безмежні інтуїція, ініціатива і творчість – на індивідуальному. Це – підлітковий вік Людства.

Нарешті, четверта складова єдиного архетипу психосоціальної еволюції – *демократичний устрій життя* – багато в чому нагадує першу, але функціонує на якісно іншому рівні. Це своєрідна доба дорослості, мудрості людства, побудови життя на етичному, психокультурному ґрунті. Можна навіть стверджувати, що це – інша цивілізація, доцільність та адекватність усіх компонентів якої

обумовлює високу здатність соціального середовища підтримувати кожний компонент соціуму – організацію, особистість, групу тощо. Іншими словами мовиться про соціум, де людина живе, не гублячи себе і природу, зберігаючи минуле (традиції і культуру) і не вступаючи в конфлікт з іншими спільнотами.

В останньому випадку маємо так зване “інформаційне” суспільство, де вирівнюється баланс архетипів, усталюється відчуття соціальної ідентичності, входить у цивілізовану форму принцип індивідуальності й водночас зростає соціальна захищеність кожного громадянина. Це – етап відкритого суспільства, інформаційного зв’язку та ощадних технологій. Тут може бути започаткований перехід експоненти виробничого розвитку в планетарному масштабі на “нульовий цикл”, науково обґрунтовані норми рівня споживання тощо. Досягти такого рівня цивілізованості можуть лише достатньо розвинені в культурному і матеріальному відношеннях суспільства. Зазначимо, що перший і четвертий компоненти фрактального архетипу, так би мовити, обмінюються унікальністю: місце тоталітарної “ми-сутності” заступає нова “ми-сутність” – демократична. Це – “мудра старість” Людства. Четвертий етап асимілює і знімає у собі в якісно новому вигляді всі попередні архетипні інваріанти.

О. Шпенглер стверджує, що цивілізацію можна порівняти з організмом, а, відтак вона проходить періоди дитинства (тоталітарне суспільство), юності (авторитарне), зрілості (ліберальне) і старості (демократичне). Але не можна погодитися зі Шпенглером у тому, що старість – це кінець

терміну існування того чи іншого соціуму. В парадигмі циклічності немає початку і кінця. Кожному такому періоду відповідає певна соціальна структура (вертикальна або горизонтальна владно-підвладна структура, тип організації школи й освіти в цілому, стиль і стан науки, шляхи досягнення влади тощо), окремий соціально-психологічний клімат, “дух” суспільства, морально-ціннісні пріоритети, ставлення народу до влади, роботи і їхнього поєднання, домінуючий масовий настрій, поведінкові установки, тип порядку тощо.

За цими схематичними ознаками кожний соціум може впізнати себе у дзеркалі пропонованої моделі (щоправда, в ній відсутні характеристики перехідних етапів) і в разі потреби у соціальних змінах скоригувати свій шлях у той чи інший бік. Для цього треба насамперед змінювати структурні компоненти в суспільстві, тобто основоположні фрактали: тип організації, стиль влади, властивості політичних партій, культури, ідеології тощо (*див. рис. 1*).

Для більшості розвинених цивілізованих країн світу сьогодні характерний ліберально – демократичний, перехідний устрій. У політичній ідеології ідею кінця історії сформулював Ф. Фукуяма, який вважає, що країни Заходу вже досягли розумного апогею в системі ліберально-демократичних відносин, а отже, й мета історичного прогресу теж досягнута. Залишилося лише розповсюджувати цінності лібералізму на інші регіони планети. За фрактальним архетипом, це не так. Проти згаданого погляду виступав і Тойнбі, який убачав, що між абстрактним ідеалом ліберально-демократичного правління і дійс-

Рис. 1

Фрагмент упорядкувального архетипу політичного несвідомого

ністю, не готовою до демократії, лежить глибока і досить небезпечна прірва, а тому почасти західний культурний елемент знецінюється і зневажається у відриві від рідного соціокультурного оточення... Ось чому Захід так і не зміг глибоко вплинути на життя і культуру Росії... Відстала нація нерідко вульгаризує запозичені ззовні досягнення, пристосовуючи їх до своєї більш примітивної культури. Могутні традиційні культурні пласти й ментальні нашарування здійснювали опір процесам вестернізації [38; 581; 565]. Хіба цього не скажеш про сучасні спроби американізувати Україну?

Ідеальне суспільство, на наш погляд, ґрунтується на цілісних архетипах, злагода в ньому формується не за груповим принципом, а за індивідуальнісним, не на підставі примусу, а на творчій основі. В цьому суспільстві усі організації адекватні власним функціям, а люди вільно орієнтуються в доцільній та збалансованій соціальній структурі, де реальна влада належить інституціям громадянського суспільства. Таке суспільство може існувати не лише теоретично. Просто людству необхідно змінити звичні уявлення про цінності, успіх, багатство, щастя, психологічний комфорт і т. ін.

Сьогодні реальні варіанти втілення демократичного устрою в різних країнах, звісно, так чи інакше відхиляються від ідеальної схеми. Очевидно, що окремі держави лише проголошують себе демократичними, а за параметричними критеріями окресленої моделі вони перебувають на ліберальному, або на перехідному відтинку цивілізаційного шляху. Важко сказати, чи є сьогодні на Землі

спільнота, яка б була інформаційно, інтелектуально й психологічно готовою взяти на себе відповідальність за розбудову “модельного”, себто ідеального суспільства. Але прагнення до здійснення такої розбудови цілком виправдане й небезпідставне.

ІНФОРМАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ОРІЄНТАЦІЇ

Помиляється той, хто вважає, що нинішні кризи породжені виключно сучасністю. Ні, вони є наслідком універсальних кумулятивних феноменів суспільного життя, хворобливим виявом певних прошарків суспільного несвідомого. Помиляється, мабуть, і той, хто думає, що можна запропонувати те чи те моноідеологічне суспільство, яке завдяки масовому навіюванню влаштує всіх громадян відразу і без винятку.

Насправді, в людському суспільстві вже давно співіснують різні психологічні “види” людини, навіть людських популяцій. На відміну від психологічних типів ці види різняться не темпераментом чи характером, а глобальними суспільними місіями в соціальній еволюції. Умовно можна окреслити чотири таких види:

1) державна людина, тобто людина системи і традиції, яка почувається комфортно лише за умов сильної держави з жорстким порядком, розвиненими вертикальними структурами, у яких можна мати непохитний статус; людина соціуму, консолідованого на засадах всезагальної нормативності та моноідеології;

2) корпоративна людина, котра загубила захист спільного «лона» й водночас – спокій душі, це метушлива

людина, яка шукає інших форм захисту – норм і цінностей певної групи чи організації;

3) економічна, автономна людина, для якої існує тільки два авторитети – вона сама і гроші як єдина умова її самодостатності і свободи;

4) вільна, самоактуалізована людина у патерналістському та соборному соціумі, для якої цінності суспільства і власні вартості однаково близькі й важливі; це людина соціуму, консолідованого на засадах пізнаних законів природи і суспільства, а тому є особою індивідуального індивідуального самоздійснення.

Природно, що таким різним людям без відповідної психологічної культури важко знайти спільну мову. Річ у тім, що *психіку кожного індивіда, окрім відомих характерологічних і темпераментних властивостей, визначає базова структура інформаційно-орієнтаційних механізмів (у т. ч. установок) певного виду. Вона працює на несвідомі прагнення індивіда певного виду соціальності. Пропонована модель дає змогу виокремити принаймні чотири таких види.* Цей конструкт можна безпомилково ідентифікувати як головний чинник існування вищезначених “видів” людини. Тому в житті кожного індивіда фрактальний архетип психосоціальної еволюції відіграє таку ж важливу, але неусвідомлювану роль, як фрактальні архетипи дитинства, юності, молодості, зрілості або весни, літа, осені, зими.

Існують також орієнтаційні механізми, які виникли як кумулятивні наслідки перехідних етапів соціальної еволюції. Люди, сформовані за пере-

хідними патернами життєсприйняття, більш динамічні, схильні до змін, зокрема до соціальних трансформацій. Вони успадковують мотив недоволення, реконструювання, вдосконалення (наприклад, у формі революцій), а також здатність до швидкої адаптації. Завдяки їм суспільства не залишаються у стані статички, а динамізуються в тому напрямі, який обирає влада на чолі з людиною відповідного виду. Завдяки їм існують перехідні періоди в розвитку соціумів – тоталітарно-авторитарний, авторитарно-ліберальний, ліберально-демократичний і навіть демократично-тоталітарний, кожному з яких притаманні психосоціальні ознаки двох “сусідніх” типів життєустрою. Перехідні етапи можуть бути “рідними”, тобто внутрішньо тождними даному соціуму, а можуть характеризуватися внутрішньою конфліктністю, тобто прагнути до певної завершеності, інноваційних та необхідних соціальних зрушень. Саме таким є сучасний конфлікт перехідного періоду для України.

Отже, природа закріплення специфічних психосоціальних орієнтаційних механізмів у психіці окремого індивіда, їхнє походження приховані у чотирьох типах життєустрою соціальних спільнот. Ці механізми – своєрідні інформаційні генофонди, або сукупність соціальних кодів, які класифікують досвід життя багатьох мільйонів поколінь. Під інформацією в даному контексті теоретизування розуміємо певні генералізовані установки сприймання, мислення і поведінки, котрі імпліцитно існують в індивідуальній і соціетальній психіці й актуалізуються в реальних життєвих виборах: способів дій, життє-

вого пошуку, “правил” спілкування і виконання формальних і неформальних функцій тощо, тобто сутнісно – у виборах тієї чи іншої інформації.

Окремі інформаційні структури індивідуальної психіки передаються від покоління до покоління як родова пам’ять, як імпринти, в яких зафіксовані певні особливості життєсприйняття [4]. Кожен із нас несвідомо обирає незвідані “тунелі реальності”, залежно від того, як відчуває і бачить навколишню дійсність, вважаючи проте, що вона єдина й об’єктивна. А коли стикається з кимось “не таким”, як сам, то схильний звинувачувати його в усіх гріхах. Цілком природно, що люди з тоталітарними орієнтаційними механізмами ближчі до авторитарних, важко розуміють лібералів і вкрай дискомфортно почуваються з людьми “демократичного” психоустрою. “Примирити” їх можна лише за умов переведення цієї неусвідомлюваної інформації в когнітивний пласт культури, формування нової складової загальної культури – психокультури людей, спільнот, організацій тощо. Суспільство з розвинутою психокультурою найближче до розбудови і збереження демократичного відкритого життєустрою.

Отже, наше колективне несвідоме містить інформацію про ті етапи соціальної еволюції, які пройшло людство. У кожного з нас є фундамент, на якому вибудовуємо ту чи іншу характерологічну конструкцію. Люди, які різняться за змістом цього фундаменту, однаковою мірою необхідні соціуму (як цілісний архетип) для забезпечення його повноцінної життєздатності. Адже різновиди людей з їхніми глибинними орієн-

таційними і поведінковими програмами також відіграють роль своєрідних архетипових механізмів розвитку суспільних процесів. Кожний людський вид – це носій певного механізму, а всі “носії кодів” разом (“геном людства”) відповідають за енерго-інформаційне забезпечення соціуму в цілому.

За Дюркгеймом, проблема людського виду – *Menschlichkeit* – прихована за межами картини економіки, там, де люди мають схожі невирішувані проблеми і відрізняються тим, які розв’язки вони пропонують у даний момент часу і простору. Великий соціолог зробив вагомий висновок щодо інтегрального чинника суспільства: це – “завершена відповідність”, яка народжується в надрах будь-якого розподілу суспільства й означає згоду між людьми, котрі є носіями різних, але взаємодоповнювальних функцій. Нехай живе колективна свідомість, яка пропонує людям рамки, в яких вони, не дивлячись на всілякі непорозуміння, можуть знайти спільну мову, почуття, мету [37]. Але той, хто написав тисячі геніальних сторінок, так і не розгадав для себе таїну: яким чином людина може виокремити із себе той світ суспільства, який їй великою мірою протистоїть? Вочевидь наша концепція була б йому до вподоби.

Європейська історія чудово ілюструє той факт, що ні за часів заміни античного суспільства феодальним, ні при переході від феодального до буржуазного, або в ситуації сучасних трансформацій жоден з основних полярних класів старого соціуму не залишився владновизначальним у наступному. Будь-яка макросоціальна “революція” створює психологічний

комфорт лише для певної популяції людей. Інші ж приречені на створення маргінальних культур і девіантних форм життєздійснення. В будь-якому суспільстві, за Дюркгеймом, виникають додаткові людські ресурси і ноу-хау, які залишаються маргінальними. Вони можуть довго не помічатися і не використовуватися, як землероби і землеробство до неоліту. Але все одно ці люди, з метою власного виживання, роблять своє, створюючи в соціумі структури і ситуації, в яких ці ноу-хау сприймаються. Тому з часом зростає так звана “моральна щільність” бувших маргіналів. Те, що було вторинним, стає рано чи пізно основним. Між тим, цей природний процес історично супроводжується великими потрясіннями, міжгруповими і міжструктурними конфліктами, що знову ж таки можна пояснити недостатнім розумінням глибинних психосоціальних підвалин людського ества.

На наш погляд, маргіналами у психосоціальному розумінні є люди, які не затребувані певною формою життєустрою (макросоціальною, або приватною), відчувають себе чужими на “цьому святі життя” і тому шукають своє щастя на інших дорогах. Людина-маргінал аж ніяк не винна у власній психосоціальній невлаштованості, вона шукає своє, щоб не вмерти. Їй такий пошук почасти віддячується справжніми ноу-хау! При цьому маргінали диференціюються на явних та імпліцитних, тобто прихованих. Перші – більш відверті перед собою, платять за свою маргінальність відсутністю соціального комфорту (соціального статусу, визнання, благоустрою тощо), а другі – відсутністю щастя як такого на тлі

об’єктивного благополуччя. Адаптивні риси в останніх перемагають сміливу пристрасність жити своїм життям. Насамкінець, якраз відверто відкриті маргінали сигналізують про необхідність коригування тих чи інших процесів соціального життя. Проте не можна сіяти добро доти, поки не почуваш себе добре: маргінали не чинять добра в загальноприйнятому сенсі, хоч і шокують “порядне суспільство”. Щодо них іноді спрацьовує кумулятивний ефект реальної (коли маргіналів дійсно стає більше критичної маси), або бажаної (коли маргінальні біди використовуються для проторення шляху до влади) революційної ситуації. В будь-якому разі це – один з механізмів психосоціальної еволюції, і його можна назвати “маргінальним механізмом зміни ролей”.

Історія – мовчазний свідок того, як група, котра успішно відповіла на один виклик, поступається місцем іншій у відповіді на інший виклик (Тойнбі). До того ж сюжет зміни ролей є звичним для християнської тематики: передача безцінного Божого дару від тих, хто його колись отримав, тим, чиє майбутнє не настільки надійно забезпечене. У Новому завіті буквальна історична послідовність зміни ролей (від Ісава Іакову, від Іакова, відкинувши Христа, Ісаву) має і більш глибинне значення як алегорія таїнства, ілюстрована ходом історії: “Хто хоче бути першим, нехай буде останнім і всім слугою” (Марк; Матф.), “Хто з вас менший за всіх, той буде великим” (Лука).

Багаторічні спостереження В. Меґедь та А. Овчарова [35], дані Центру застосування психологічної типології США [7] та Міжнародного інституту

соціоніки (м. Київ) свідчать про те, що кількісно людські види неоднорідні. За нашим припущенням, найбільша кількість людей належить до перших трьох видів.

Оскільки досвід людства щодо демократичного життєустрою дуже обмежений, то людей з відповідним видом психоінформаційного обміну найменше на Землі. Інформації про особливості четвертого етапу психо-соціальної еволюції обмаль і в цьому полягає головна причина утворення того невротичного замкненого кола, в якому опинилося людство. Осіб із базовою структурою психіки четвертого типу взагалі менше за інших, а в нашому українському та сусідньому російському регіонах й поготів (тут варто заносити до Червоної Книги). Тому підтримати, розвинути й реалізувати по-справжньому демократичні ідеї в самоорганізаційному порядку просто нікому. При владі в Україні сьогодні переважна більшість людей із таким світоприйняттям, що відповідає першому і другому етапам психосоціальної еволюції. Вони й намагаються декларувати перехід до третього етапу, не розуміючи ціни чергового експерименту. Цілком зрозуміло, що, за висловом Юнга, їхня “права рука не знає, що робить ліва”. Когнітивна чи вербальна спрямованість на ті чи інші цілі не гарантує єдності із внутрішньою налаштованістю людини на певний порядок речей. Порядок існує в будь-якому світові – і тоталітарному, і ліберальному. Проте він, звісно, різний.

Отже, вихід на такий кумулятивний феномен, як архетип, дає змогу по-новому поглянути на психосоціальну еволюцію з точки зору природи людини. Відомо, що зникнення деяких видів у природі

підриває потужність екосистем. Відповідним чином *стабільність і міць соціальних систем порушується із браком певних психологічних видів людей, із незаповненістю цілісного фракталу Людства*. Такий брак утворюється і в разі неспроможності їхньої адаптації до антагоністичного для них соціального середовища.

АРХЕТИП СОЦІЄТАЛЬНОЇ ПСИХІКИ

Як уже говорилося, індивід, індивідуальність, особистість у загальному потоці людської історії – явище вторинне. Тривалий час було лише “ми” – група, сім’я тощо. Воднораз за довгий період суспільного розвитку в людській психокультурі сформувалася величезна кількість цінностей, норм, установок, імпринтів, архетипів, які й донині відіграють роль латентних мотивів у поведінці окремого індивіда. Недарма індивідуальна психіка не може протистояти соцієтальній. Остання щонайперше сильніша у своїй регулятивній функції. Будь-яка, навіть найталановитіша людина, в якийсь момент пасивно підкорюється рішенням свого начальника, або іншої вищевладної особи, без міркування приймає думки своїх друзів, сусідів або партійних лідерів, манеру говорити і поводитися, смаки свого оточення тощо. А в натовпі навіть дуже поміркована людина може приєднатися до крайніх форм насильства, паніки, жорстокості або небаченого ентузіазму. Через “я” людини завжди говорить “ми” соціум (див. Г. Ле Бон, Г. Тард, З. Фрейд, С. Московісі та ін.).

Таким чином, суспільство, соціум через набуті властивості історичного “ми” постійно впливає на індивіда

через свої структури, інституції, мову, символіку та інші “внутрішні” закони колективного підсвідомого. В цьому сенсі в діях та вчинках особистості відсутня риса індивідуального вибору (свободи волі), вони є простим відображенням логіки співвідношення елементів основних соціальних практик (соціальної волі) (див. Ю. Хабермас, М. Фуко, Ж. Лакан, Ж. Дерріда, Л. Альтюсер та ін.).

Історичне і сучасне “ми” виявляється й у такому феномені, як буденна масова свідомість, де завжди переплітаються неусвідомлювані архетипічні установки та настановлення, котрі в нашу технізовану епоху свідомо формуються тими чи іншими зацікавленими агентами за допомогою ЗМІ та інших засобів масової комунікації. На особистість діють квантовані порції світосприймання, зосереджені у соціальних стереотипах (схематичних і спрощених уявленнях про ті чи ті явища, події, ситуації), головна функція яких – швидке знання без прикладання власних зусиль. Зрозуміло, що тут є як позитивний аспект, так і негативний, питома вага яких залежить від інтересів та потреб тих, хто маніпулює масовою свідомістю.

Сучасна людина вимушена мати різноманітну, достеменну інформацію, бути обізнаною в багатьох галузях знання, для того щоб нею не могли маніпулювати і застосовувати в своїх корисних інтересах інші. В більш-менш стабільному демократичному суспільстві це зробити простіше. У ситуації перманентної глобальної кризи інформація, що діє в суспільстві і впливає на індивіда, набуває таких внутрішніх суперечностей, з якими індивідуальна психіка не

може самотійно впоратися. Отож виникає прекрасне підґрунтя для вкрай свавільного маніпулювання нею через масову свідомість.

У сучасній Україні на людину діє подвійно суперечливий інформаційний квант – вимоги влади бути “автономно-ринковими” і “злими” до життя, та історична, масова свідомість, у якій відсутні такі патерни поведінки. Пересічному громадянину важко сформувати свою точку зору щодо проблеми незалежності, якщо тривалий час існує вкрай суперечливе ставлення до переваг незалежного розвитку країни у різних груп населення. Вже не кажучи про можливість вибору “своєї” кандидатури майбутнього президента України чи ліквідації парламенту. У будь-якому сенсі підкорення інформаційного простору з метою ірраціоналізації масової свідомості, примітивізації образу реальності для пропагандистського забезпечення необхідного діючій владі сценарію – з одного боку, і набуті деструктивні властивості масової свідомості – з другого, спричинюють кризу індивідуальної свідомості, її фрустрованість. На рівні індивіда – це політична апатія і відхід від громадських проблем, котрі співіснують із високим рівнем тривожності, невпевненості і пасивності у конструюванні власного життя, а рівні суспільства – ціннісно-моральний дефолт.

Всі аналізовані явища нелегко збагнути. Імовірно, що архетипічний підхід до цієї проблеми торкнеться глибинної таїни суспільного життя. Всі ми йдемо колом життя, все повертається знову і знову. Саме в цьому, у вічних повтореннях, захована відгадка багатьох психосоціальних проблем.

СТРУКТУРА АРХЕТИПУ

З історії психології відомо, що на відміну від асоціативної концепції В. Вундта, в якій відчуття і сприймання розглядалися як результат дії окремих вражень, математик Е. Гуссерль (1859 – 1938) створив протилежну за змістовим наповненням теорію, яка стверджує, що світ можна збагнути лише як ціле, як «феномен», звідки й пішла назва його вчення – феноменологія. Феноменологія, зі свого боку, вплинула на гештальттеорію, котра успадкувала з філософії поняття цілісності, тобто якісно інакшого, ніж сума складових цілого. Так, мелодія являє собою цілісність, перевтілену й абсолютно іншу за сукупність нот, з яких вона складається.

Зазначене поняття покладене в основу концепції соціальної психіки (термін «соціотальний» указує на феномени, які формуються і діють на рівні суспільства в цілому; *від лат. societas – спільність*). Минулі і сучасні відкриття у сфері квантової фізики (А. Ейнштейн, Н. Бор, Е. Шредингер, Ю. Уігнер, Е. Уокер, Д. Сарфатті та ін.), експериментальної психології свідомості і підсвідомості (К.Г. Юнг, С. Гроф, К. Уілбер), теорії систем і теорії інформації (Ф. Капра, А. Янг, Р. Шелдрейк, І. Пригожин), теорії людської поведінки (Х. Джекінс), соціоніки (А. Аугюстиновичуте) дали поштовх активному переосмисленню феномена психічного. Сьогодні можна говорити не тільки про психічне як породження мозку живої реальної людини, а й про таке психічне, що створюється життям багатьох поколінь та успадковується через свою інформативно-енергетичну функцію. Остання

доповнюється до традиційно відомої, відображальної. Саме ця, нова для нашого сприйняття, функція, надає соціотальній психіці перспектив бути позаперсональною системою з регулятивними властивостями.

Таке розуміння психічного, вільного від безпосереднього мозкового спричинення людини, робить можливим застосування принципу «антропності соціуму». Він означає, що людина, як і соціум загалом (тобто історико-культурна територіальна спільнота) є активними суб'єктами життєдіяльності, котрі мають спільні властивості, які можна відобразити однією структурно-функціональною динамічною моделлю. Так, соціум вирізняється самотніми параметрами, що сформувалися у процесі його історико-культурного розвитку і знайшли синтетичне втілення у соціотальній психіці як головній умові соціалізації не тільки особистості, а й будь-яких суспільних структур – організацій, інститутів, угруповань і навіть соціуму в цілому. Ще Платон говорив про Велику і Маленьку людину, з котрих саме якості Великої людини (тобто соціуму) справляють детермінуючий вплив на риси Маленької (себто особистості). Згодом про «національний характер», «народ», «народний дух» тощо говорили Ш. Монтеск'є, І. Кант, Г. Гегель, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, М. Вебер, Ж. Лакан, А. Лоренцер, В. Парето, П. Сорокін та ін. Всі вони намагалися осмислити цілісний регулятивний феномен, який важко досягнути і проаналізувати в деталях, але який діє в соціумі разом із явними і зрозумілими на раціональному рівні чинниками. Цей феномен пов'язувався також з «колективними уявлен-

нями» (Г. Зіммель, М. Вебер, Є. Дюркгейм, Л. Леві-Брюль, С. Московісі та ін.). У результаті наукових розробок на сьогодні з'ясовано, що: колективні уявлення однорідні, передаються від покоління до покоління невидимими механізмами, котрі підтримують всі члени даного суспільства так само, як вживають вони мову (Є. Дюркгейм); не можна пояснити соціальні факти, виходячи з психології окремих індивідів так само, як неможливо з'ясувати наявність сукупності ідей та вірувань певного народу, спираючись лише на індивідуальне мислення (Л. Леві-Брюль); деякі види психічних захворювань людей і навіть великих соціальних груп пов'язані саме з колективними уявленнями (З. Фрейд); останні, переміщуючись з фактами реального життя людей, спроможні видозмінювати як свою структуру, так і характеристики (Ж. Фламан, С. Московісі).

Що ж то за архетипова структура – “соціетальна психіка?”. Які характеристики вона має і як формується? У чому опредмечується і зберігається? Що і як з цієї структури передається особистості і впливає на її життєвий шлях? На всі ці питання можна дати відповідь, якщо узагальнити психосоціальні параметри соціуму як цілісності, організовані в понятті “соціетальна психіка”.

Соціетальна психіка – це позаперсональна система, яка містить дані не тільки відображувального характеру, а й наслідувально-відтворювального, регулятивного (від покоління до покоління). Вона – немов «каркас», на якому вибудовується суспільні психологія, свідомість, культура і який є підґрунтям для

прийняття або неприйняття тієї чи іншої ідеології, моралі, світоглядної моделі.

Соціетальна психіка – продукт історико-культурного поступу окремого соціуму, який вбирає в себе також кліматичні, географічні, ландшафтні умови життя народів, котрі проживали на даній території, традиційні форми задоволення їхніх основних потреб, взірці діяльності та поведінки за цих умов, установки і норми, ті чи інші мисленнєві та духовні спрямування.

Воднораз соціетальна психіка – це своєрідна психокультура соціуму, втілена як у предметах, речах, текстах, архітектурі, живописі, літературі, музиці, так і в різноманітних ритмах, міміці, жестах, кольорах тощо. Можна навіть сказати, що це – історико-культурний словник окремого соціуму, в якому хоч і не всі терміни (знаки-ознаки та ін.) дешифровані, але в якому народжується індивід, котрий через мікросередовище свого спілкування осягає «внутрішню мову» всього суспільства. Феномен соціетальної психіки здебільшого стосується неусвідомлених форм життя соціуму, який має свою історію. В цій історії формується те, що потім у зашифрованому вигляді передають індивіду батьки, друзі, ті чи інші організації, установи. В соціетальній психіці певного соціуму чи спільноти є частина інформативних даних, яка, на думку К.Г. Юнга, відіграє роль колективного підсвідомого, спільного для всього людства. Якщо З. Фрейд звертався до онтогенезу підсвідомого, то Юнг звернувся до його філогенезу і дійшов висновку, що в існуванні кожної людини і суспільства присутнє, з

одного боку, сильне прагнення до індивідуалізації, уособлення, з другого – бажання злитися з чимось більшим, узагальнюючим. І саме це узагальнене для багатьох народів «колективне підсвідоме» людства описують сучасні дослідники за допомогою феноменів «розширення свідомості», «мінливого стану свідомості» тощо.

Соціетальна психіка як ціле формується в стародавньому «дитинстві» соціуму, яке, на відміну від дитинства індивіда, має дуже довгу історію, насичену величезною кількістю дрібних фактів з життя земного соціуму. Стратегія і тактика суспільної поведінки, особливості шлюбних відносин, харчування, захисту від тих чи інших ворогів, пристосування до змінних умов даної спільноти тощо обумовили колись утворення комплексів специфічного реагування історичної спільноти на внутрішні і зовнішні подразники. Саме ці обставини і тут, на соціопсихологічному рівні, демонструють дію закону «природного відбору». Історія побуту, виробництва, споживання, культури соціуму закріплює «за ним» найдієвіші, ефективні способи, форми, установки. Адже відомо, що індивідуальність людини з'явилася в історії людства пізніше за індивідуальність соціуму. Тому можна сказати, що сформовані у процесі історичного відбору психосоціальні установки соціуму на ті чи інші форми поведінки, норми реакцій чи способи мислення ще в сиву давнину для окремих його представників виступали як природне тло розбудови їхнього власного життя.

Юнг констатував, що людина народжується не тільки з біологічною, а й з психологічною спадщиною, яка

визначає нашу поведінку і досвід. Більша частина цієї психологічної спадщини закладена в структурах соціетальної психіки. На думку вченого, колективне підсвідоме вміщує психологічний матеріал, який не виникає у власному досвіді. Він затримується в міфах, легендах, казках, релігіях, соціальній енергії (котра є інтегральним показником організації і взаємодії різноманітних соціальних структур в певному суспільстві). За Юнгом, колективне несвідоме – наче повітря, яким дихають усі, але яке нікому не належить. Його зміст (який одержав назву архетипів) – це надособистісний патерн (тобто комплекс, певна констеляція психічних елементів) формування різноманітних форм матеріальної і духовної діяльності в окремому соціумі.

Соціетальна психіка як інтегральна властивість соціуму являє собою певну царину, з якої індивід бере в готовому вигляді все те, що дає змогу йому вижити, а потім і досягти життєво необхідної внутрішньої структури, як гаранту самоутвердження його індивідуальності. Соціум та індивід – два своєрідних суб'єкти, котрі безперервно обмінюються між собою своїми життєвими цінностями. У процесі такого творчого обміну із величезної кількості можливих варіантів особистість конструює свій, неповторний світ, а соціум здобуває підтвердження чи заперечення власної спадщини, її придатності до виживання за нових історичних умов. Але, дотримуючись методологічного принципу «антропності соціуму», треба пам'ятати, що у своїй конструкції та організації, як особистість, так і інші більш-менш сталі суспільні утворення мають всі ті ж провідні

компоненти, які притаманні реальному соціуму. Різними є лише кількісні наповнення цих елементів, а також їх взаємозв'язок, який й утворює певну якість соціетального поля, тобто загального "стану духу" між окремими структурними елементами соціуму. Цей дух може бути добрий і м'який, або агресивний і жорсткий, впорядковано-гармонійний чи хаотично-знервований, романтичний чи прагматичний, радісний чи сумний, раціонально або інтуїтивно спрямований. Отож влаштовано все так, як і відчутна характерницька "аура" окремих людей.

Першими це помітили культурологи і психіатри, які виявили і вербалізували складні об'ємні патерни психосоціальних властивостей, котрі можна застосувати до аналізу того спільного, що є між індивідуальною і соціетальною психіками. Саме в них запозичили терміни для створення динамічної структурно-функціональної моделі архетипу соціетальної психіки. В нашому досвіді теоретизування модель – це сукупність патернів, які є основою самоорганізаційних процесів у суспільстві.

Структурно-функціональна модель архетипу соціетальної психіки – спроба реконструювання свідомих і поки що неусвідомлених структур психосоціального фону, на якому відбувається життєва творчість людей. Водночас модель – винятковий «замісник» аналізованого об'єкта, здатного відобразити усі найважливіші для дослідника параметри і механізми його реального функціонування.

З метою символічно-графічного зображення інтерпретативної моделі даного архетипу зручно скористатися

старовинним східним історико-культурним узурогліфом (чи психографом) – восьмикутником, з допомогою якого можна зашифрувати закони психосоціального життя соціуму й індивіда. Не тільки на Сході з часів родової спільності народи, які не мали писемності та мови, використовували різноманітні знаки і символи задля власної ідентифікації з природою і соціумом. Але саме на Сході ця традиція набувала розмаху разом з розвитком науково-містичного, здебільшого ірраціонального, інтуїтивного осягання світу. Сучасна наука немов продовжує і використовує те, що накопичено споконвіку народною мудрістю. Так, наприклад, у ситуаціях біосоціальної тотожності, існування природно-родового організму як єдності, рід відображав своє фізичне, економічне, ідейне, соціальне обличчя через зображення "зрозумілих" знаків і тотемних масок на всій родовій продукції: татуїровка на тілі людини, насічка на деревах та інших природних речах, малюнок на поверхні родової площини тощо. Звідси і пішли так звані психограми та узурогліфи, які мали різноманітні форми залежно від кількості елементів, покладених в основу ритуальної числової космографії спільноти. Кількість і якість елементів залежала, зі свого боку, від змін природо-родових стосунків і спілкування всередині і зовні даного соціуму. Це – вияв соціальної спільноти до уособлення і набування тільки їй властивих ознак. Але це робилося не тільки для себе, а й для будь-якої спілки, порівняно до якої соціум відчував себе самоідентифікованим.

Не втручаючись в цікавий світ дешифровок різноманітних східних

психограм, які обіймають всі відомі варіації взаємоперетворень і взаємодій між стихіями Космосу (Землею, Деревом, Вогнем, Водою, Металом тощо), зупинимось на тих характеристиках соціетальної психіки, які здатний відобразити восьмикутник (“фен-шуй, або “і-цзин”). Він поєднує багато аспектів її динаміки і статичності. За наявності багатогранної просторової уяви в ньому при повертанні можна побачити ефекти: спіралі (що символізує розвиток, здатність психіки до змін, генетичної творчості); ромбу, що складається (база, де зберігається історико-культурна інформація); прямокутника, що розгортається (картина просторово-часової зупинки історії, в момент якої є можливість для теоретичного осмислення дешифрованої інформації); «трубки життя», що не змінюється (В.І. Вернадський), утворюючи незмінну порожнину всередині фігури, що обертається навколо самої себе і символізує «самість» соціуму, де зберігаються і через яку передаються різноманітні архетипи (конструктивні та дистресові), мутації та інші «сліди» рідної історії; вісім кутів – набір властивостей, різні сполучення і рівні розвитку яких утворюють глибинні ознаки соціетальної психіки певного соціуму (екстраверсія, інтроверсія, раціональність, ірраціональність, емоційність, прагматичність, інтуїтивність, сенсорність); а в центрі фігури характеристики “інь”-“ян” та “екстернальність – інтернальність”, які акцентують ті чи інші ознаки, наприклад, екстраверсія “ян” з вираженою інтернальністю належить соціумам з більшою енергетикою, експансивністю і центрованістю на своїх інтересах, а інтуїтивність – “інь” з явною екстернальністю го-

ворить про непрагматичність, традиційність і готовність соціуму до прийняття зовнішніх впливів. Врешті-решт, якщо обвести всі кути колом, то зображення символізуватиме динаміку соціетальної психіки, взаємопереходи соціетальних станів – конвенційного, коригуючого, хаотичного, вибірнього. До того ж, різні проєкції фігури умовно символізуватимуть наявність п’яти головних типів (їх може бути і більше) адаптивних соціетальних процесів, які функціонують у соціумі в період його трансформації з одного стану в інший. Водночас у соціумах з різним типом життєустрою переважає сукупний, інтегральний тип масового реагування на соціальний світ: поступливість (у тоталітарному соціумі), відхилення (в авторитарному), конкуренція (в ліберальному), колаборативність чи співробітництво (в демократичному).

Все це розмаїття властивостей, станів і процесів дуже просто досягнути, якщо застосувати метод фрактального архетипу: один величезний переповнений восьмикутник розкладемо на декілька аналогічних (*див. рис. 2*), а потім спробуємо накласти так чи інакше ці фігури один на одній. Отримаємо гармонійний, цілісний, себто “ідеальний” архетип і багато “реальних” моделей, в яких немає ідеального, або резонуючого співпадіння ознак. Перший – модель-взірець здоров’я і психосоціальної гармонії, всі інші – моделі невротизованих соціумів, які живуть за чужими очікуваннями, тобто регулюються мутованими, непрофесійно прищепленими архетипами.

Нагадаємо, що фрактальний архетип – це передусім цілісна універсальна структура ознак, пов’язаних

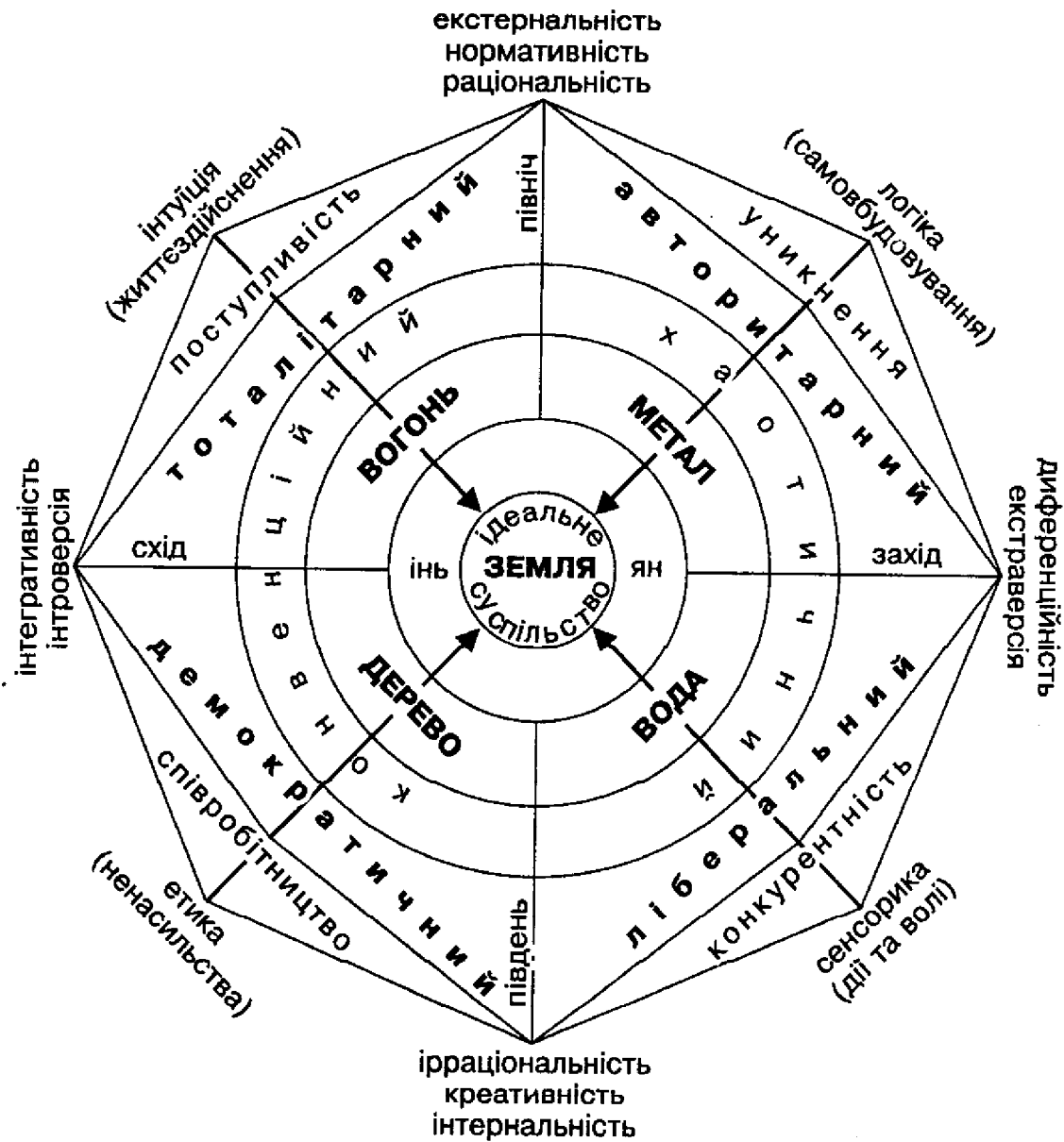

Рис. 2

*Об'єднаний фрагмент фракталу соціальної психіки
(містить водночас архетип політичного несвідомого, природних стихій
тощо)*

між собою певним чином, а кожна їх варіація в конкретному випадку (тобто локальному формовияві фракталу) несе певну інформаційну та енергетичну цінність, зважаючи на рівень розвинутості, потенціал, обсяг і повноту окремої ознаки. Кожний реальний соціум має соціетальну психіку, котра може бути репрезентована усталеною структурою фрактальних ознак, в якій кожна ознака посідає конкретне місце і має певну енергетичну вагу. Наприклад, сучасна Україна – екстернальний екзекутивний (інь) соціум з провідними ознаками сенсорності й етичності, з провідними поведінковими установками поступливості та уникнення. Екстраверсія, ірраціональність та екстернальність як прищеплені установки є для сучасної України ознаками, які створюють внутрішній конфлікт і відкидають її за межі не тільки свого життя, а й життя Європи, до якої вона географічно належить. Україні потрібно додати в інтроверсії, раціональності та інтернальності, змінити універсальну поведінкову установку на конкуруючо-колаборативну і посилити зв'язок логіки з інтуїцією. Технологію подібної соціальної інженерії можна досконало розробити тільки за умови серії “підтверджуючих” на загальнодержавному і регіональному рівнях соціологічних і соціально-психологічних опитувань.

Властивості, стани і процеси, які відображує дана інтерпретативна модель, притаманні також індивіду. Їх варіації утворюють інтегративний тип особистості, який може повторювати тип соціуму, або бути зовсім протилежним йому. Вплив інтегративного соціуму на життєвий

шлях особистості первинно залежить від мікросередовища індивіда як своєрідної призми між ним і соціумом. Це питання ще не вивчене психологією і потребує подальшого аналізування. Але можна стверджувати, що люди, найбільш схожі за інтегральним типом до соціуму, почувують себе в ньому комфортніше за інших його мешканців.

ДЕЩО ПРО СОЦІЕТАЛЬНІ ВЛАСТИВОСТІ

Метод опису міфологічних і соціальних структур у термінах бінарних опозицій широко вживався у роботах французських етнологів Р. Ерца і М. Гранса (1909, 1934), розвинутий вітчизняними вченими А.М. Золотарьовим та М.М. Бахтіним, хоча й пов'язується в основному з ім'ям К. Леві-Строса, оскільки в його роботах вперше зустрічаємо людину «зими» і людину «літа», «холодні» і «гарячі» суспільства і т. ін. Бінарні опозиції, за допомогою яких описується соціетальна психіка, також спроможні відобразити особливості історичного і сучасного розвитку соціуму, в якому живе конкретна особистість.

Кожна структурна одиниця соціетальної психіки за своєю природою – це певне відношення, сформоване в глибинах віків і тісно пов'язане з культурно-етнографічним контекстом соціуму, тобто своєрідна установка, яку вивчала грузинська школа Д. Узнадзе. Проте суть соціетальної психіки визначається не окремими структурними одиницями, а тим засобом, яким ці одиниці комбінуються між собою, з певним домінуючим станом, а також з найбільш поширеними адаптивними процесами соціумного

розвитку. Водночас цей засіб залежить від того, які саме психосоціальні властивості переважають у соціетальній психіці даного соціуму: екстраверсія чи інтроверсія, раціональність чи ірраціональність тощо.

Бінарна опозиція «екстраверсія-інтроверсія» щонайперше характеризує певну установку соціуму: або на відносини в доквіллі, тобто світі зовнішніх об'єктів, в т. ч. інших соціумів (екстравертивна установка), або на внутрішні проблеми соціуму – явища і процеси, перебіг яких здійснюється всередині суспільства (інтровертивна установка). Природно, що екстравертований загал більш відкритий зовнішнім впливам, менш традиційний, тому що асимілює в собі багато різних тенденцій світової культури, економіки, політики тощо (Америка, Росія, Франція та ін.). Такому соціуму притаманна динамічність, здатність і потреба в привласненні великих територій; любов до себе і жадоба зовнішнього самовиразу; певний нахил до ризику і відваги; полегшене ставлення до драматичних подій всередині країни; висока контактність і культура спілкування. Дух народу в таких соціумах бентежний, але не дуже заглиблений у свої власні проблеми. Так, у Франції «людину береже соціальний рондель, товариськість, екстравертність у взаєминах з іншими людьми, їхня сумісна орієнтованість...».

Інтровертовані соціуми більшою мірою закриті (Японія, Індія, Україна та ін.), орієнтовані на внутрішні тенденції і традиції, потреби й інтереси, можливості та цілі. Вони більше здатні навчатися на власному досвіді і досвіді інших, їм притаманне

пристрасне ставлення до своїх ідей, своєї культури та її представників, що іноді стає чинником певного відставання від історичної реальності. Народ у таких соціумах спокійний, терплячий, не агресивний, миролюбний: «нехай буде гречка, аби не суперечка», «терпи душа – в раю будеш» і т. ін. Реформи тут ідуть повільно, поступово. Превалює тенденція на саморозвиток, а не на розвиток відносин з оточуючими соціумами. Нарешті, інтроверсія поведінкових установок соціуму передбачає наявність такої риси, як індивідуалізм. «Сам собі хазяїн» – життєве кредо українця, якому завжди мріялося мати свій шматок землі, хату, свою справу.

К.Г. Юнг вважав, що взаємопроникнення екстравертованих і інтровертованих культур – шлях розвитку цивілізації. Цікаво, що Західний світ він тлумачив як екстравертований, а Східний – як інтровертований.

Бінарна опозиція «раціональність – ірраціональність» характеризує соціум за його здатністю до того чи іншого засобу сприйняття доквілля, проблем, явищ і процесів у цьому світі. Як відомо, структура будь-якої практичної дії знаходиться в певній залежності від структури і особливостей процесу сприймання, котрий завжди передує дії. Саме домінуюча установка сприймання є одним з механізмів формування тієї картини світу, в контексті якої відбуваються ті чи інші соціальні процеси, в т. ч. процес соціалізації особистості.

В раціональних соціумах переважає установка на детальне, точне, послідовне і завершене сприймання будь-яких явищ, процесів, проблем,

ідей тощо. Як тільки окремих предмет (проблема, ідея) потрапляє в поле уваги раціонального соціуму, то він підлягає прискіпливому поелементному аналізу. Просто ідеї чи проблеми в їх абстрактному оформленні раціональний соціум не сприймає зовсім. Ідея повинна бути розкрита, технологічно розщеплена, чітко схарактеризована, забезпечена засобами її реалізації, баченням шляхів і вірогідних підходів її втілення у життя. Раціональні соціуми прагнуть до безперервного теоретичного і практичного розгортання ідеї, процесу чи задуму. Тому такі соціуми вирізняються смисловою стабільністю і передбаченістю соціальної динаміки. Вони вимагають плановості, послідовності і поступовості. Україну, як і більшість європейських країн, можна віднести до раціональних соціумів.

Ірраціональні соціуми сприймають будь-яку ідею цілісно, гештальтом, неподільно. Таким соціумам легше повірити в ідею-гештальт, ніж раціональним. На відміну від раціональних соціумів (Німеччина, Англія, Україна та ін.), ірраціональним (зокрема, Росія, Японія) важче пристосуватися до конкретних вимог епохи. Вони являють собою немов «застиглу» форму, нагадують «оранжерейне дитинство», знаходяться ближче до міфологічного світосприймання. Проте якщо Японії, наприклад, разом з ірраціональністю притаманні також властивості прагматичності та сенсорності, які «замулюють» вади цілісного світосприйняття, то Росія з її інтуїтивністю та емоційністю важче пристосовується до практичних вимог часу, а тому керується в своїй життєвій діяльності переважно інтуїтивним прогнозуванням змін у про-

торі і часі, тобто зорієнтована на духовну культуру.

Зауважимо, що інтегральний тип соціуму збагачується такими властивостями, як прагматичність та емоційність. Щодо прагматичних соціумів, то їм притаманні: виразна нормативність етичної поведінки населення (саме тому англійців називають «сухарями»); домінуюче використання в процесі розв'язання життєвих проблем таких критеріїв як «логічно – нелогічно», «правильно – неправильно», «розумно – нерозумно», «вигідно – невигідно» тощо; прагнення усі свої проблеми вирішувати власними зусиллями; підтвердження своєю значущості і правоти власними справами, а не розмовами про них, а тому рідко когось про щось просять; «дистанційне» ставлення до навколишнього світу, що створює імідж «самодостатності» соціуму; більша надійність обіцянок на тлі позитивного ставлення до правди, оскільки правда для них – це закон, за яким живуть усі люди. До таких соціумів можна віднести США, Японію, Німеччину, Англію.

В емоційних соціумах, на жаль, зовсім інша функціональна сила логіки. Вона посідає тут підлегле місце. Головні критерії правди для таких соціумів – «добре – погано», «потрібно – непотрібно», «гуманно – негуманно», «чесно – нечесно» і т. ін. Абстрактні теорії, без достатньої наповненості емоціями та почуттями, не спроможні задовольнити такі соціуми. Тому правда і неправда за цих обставин набувають відносного сенсу: добре те, що приємно людям. В таких суспільствах здебільшого не утворюються нові логічні відносини і методи дії. Неохоче навчаються такі соціуми

і на досвіді свого минулого. Інстинкт самозбереження в них знижений. Страх та інші сильні емоції не лякають людей у цих соціумах. Іноді складається враження, що вони намагаються їх знову і знову пережити, розширюючи дію так званого «дистресового досвіду», кількаразове негативне непереоосмислення свого буття. Природно, що людина в таких соціумах менш вільна від обставин і самої себе. Неписані колективні правила і «табу» визначають тут життя більшості загалом. Візантійське християнство, прийняте Володимиром, який вибрав Константинополь, а не Рим, відрізнялося від Римського християнства саме своєю емоційністю, етичністю, наближеністю до менталітету Сходу, а не Заходу. Виявлення менталітету почуттів, емоційності нині вбачаємо як у Росії, так і в Україні.

Диспозиція інтуїтивність – сенсорність доповнює попередні властивості соціумів. Щонайперше інтуїтивним соціумам притаманна підвищена рефлексивність, котра зумовлює розвиток глибинної духовної культури, яка проте функціонує нерівномірно, «спалахами», періодами відродження та спаду. Отож процеси зміни соціальних станів тут нерівновеликі і характеризуються кризовістю. Прагнення досягти нового стану переважає над бажанням спокою. Реформи і соціальні нововведення утверджуються методом «спроб і помилок». Розуміння ситуації превалює над можливістю її здолаття (Росія, США та ін. країни).

Сенсорні психокультури схильні до стандартних, переважно знайомих засобів розв'язання соціальних проблем. Момент творчості успішно

замінюється копіткою роботою, будівництвом технології життя (в Японії – це технологія економії життєвого простору, у Франції – техніка кохання і технологія творчості, що спираються на розвинену систему смакових відчуттів, в Україні – технологія міжособистих взаємовідносин тощо). Практичність та установка братися за реальні справи, здатність і потреба захищати ці справи і всю культуру загалом – характерні риси аналізованих соціумів. У них до того ж більше цінується матеріальний продукт (в інтуїтивних – духовний), панує більше прагнення до комфорту і безконфліктності. Ці соціуми, на відміну від інших, провадять політику почуттів, а не здорового глузду. Їх рефлексивність особлива, оскільки зорієнтована на переживання приємних відчуттів. Нарешті, сенсорні соціуми не претендують на демонстративну оригінальність, а розвиваються відповідно до власних вітальних тенденцій.

Бінарні опозиції “екстернальність – інтернальність” відображують здатність соціуму до соціальної відповідальності. Зокрема, екстернальні соціуми у своїх невдачах і кризах звинувачують когось іншого, а тому завжди знаходяться в пошуках «ворогів». Вони більш конформні і їхня життєдіяльність залежить від інших культур і соціумів. Для них важливими є авторитети, в т. ч. іміджі, ідеологеми і міфологеми. Такі соціуми не відрізняються яскравою толерантністю в міжнаціональних відносинах, у міжособових конфліктах (Росія). Бажання звільнитися від власної відповідальності обертається потребою в директивних формах правління.

Інтернальні соціуми можна назвати сильними. Домінуюча інтернальна установка – це своєрідна сила етосу, його глибинної структури, яка є прихованим регулятором суспільного життя. Інтернальні соціуми відрізняються більшою активністю, послідовністю, відповідальністю. У складних обставинах вони шукають не «ворогів», а об'єктивні чинники, вивчають історичну логіку фактів і процесів. Таким соціумам притаманне високе задоволення від життя і праці, котре пов'язане з розвинутим почуттям активної суб'єктивності (немає звичок перекладати своє на чужу голову, звинувачувати когось у тому, що залежить тільки від тебе). Ось чому вони самодостатні і нонконформні, у них переважають емоційна стабільність і рішучість, високий самоконтроль (Японія, Німеччина, Англія, Україна). Але Україна, асимільована з Росією, придбала так званий «дистресовий архетип» екстернальності, якого позбутися можна лише разом з копітким аналізом власних історичних помилок.

Нарешті, інтегральний портрет соціуму доповнюється такою бінарною опозицією, як «інтенціональність – екзекутивність» (або чоловіче – жіноче).

В древньокитайській філософії цим властивостям присвячений текст «Хуайнаньцзи», в якому чоловіче – це розумна родова суть, а жіноче – начало, яке керує генетичним циклом пір року, а також орудійно-будівною діяльністю задля створення домівки. Жіночі першопредки підпорядковані чоловічим. Саме це визначає суть даної опозиції: інтенціональність забезпечує визначення мети, а екзекутивність – її виконання, реалізацію.

Інтенціональні, вольові соціуми – Спарта, Рим, а сьогодні – Китай, Німеччина, Англія тощо. Вони відрізняються насамперед сильним вольовим характером, і деякою аскетичністю, прагненням до повного самовиразу і самоактуалізації. Вони самодостатні і самототожні. В них панують чіткість у діях, порядок, виконання законів, які здебільшого переходять у стійкі традиції. І навпаки, екзекутивні соціуми, зокрема Росія, Україна, Індія, вирізняються певною незахищеністю, апатичністю, сугестивністю, наївністю, потребою в союзникові, внутрішньою конфліктністю, перевагою вартостей споживання над цінністю будівництва нового, помірністю в діях, потребою в зовнішніх прикрасах (згадаймо хоча б храми цих країн).

Людина, життєвий шлях якої проходить у певному соціумі, котрий має той чи інший «портрет», засвоює багато чого з полотнища цього портрету. Не дивно, що кожна країна має свій «тип» людини, який яскравіше висвічується в інших соціумах, ніж у власному. Це немов би другий, загальний, тип, який надбудовується над індивідуальним, неповторним для кожної людини. Завдяки цьому «загальному типу» людина у своєму соціумі не помічає те, що вражає гостей й іноді не дає їм змоги оселитися тут надовго. Так, Росія та Україна багатьох цікавлять і водночас вражають своєю непереборною кризою, якій, здається, немає кінця. Це – специфічний вияв динаміки соціуму, котра утворюється із перетвілень і взаємозв'язку трьох соціотальних станів.

ДЕЩО ПРО СОЦІЕТАЛЬНІ СТАНИ

Архетип соціетальної психіки – форма, яка містить компоненти, що дають змогу, з одного боку, зберігатися цьому соціальному феномену як стабільній цілісності, а з другого – регулюють його саморух і розвиток. Генетична пам'ять соціуму про етапи, пов'язані з певними тривалими і значущими переживаннями цілих спільнот, повторюється у ритмах його внутрішньої динаміки.

Соціетальний стан – це передусім функціональна характеристика соціуму, в якій виявляються ті його глибинні властивості, завдяки яким він набуває певної форми існування (наприклад, його готовність чи неготовність до лабільних і розумних трансформацій). Особливості станів виявляють фундаментальні засади соціуму, котрі інтегрують базову мораль, панівну систему цінностей, домінуючі поведінкові установки різних соціальних груп, норми соціальних реакцій (без крайніх полюсів здивування, ганьби чи захоплення).

Конвенційний стан – окремих період панування певної системи конвенційних правил, законів, норм і форм життя, яка підтримує суспільний порядок. У такий спосіб суспільство організує роботу соціальних інститутів з їх стабілізуючими функціями. Навіть все незрозуміле з погляду здорового глузду, але необхідне з точки зору збереження загального напрямку державного будівництва, закріплюється через посередництво договору, конвенції (конституції, кодексу тощо). Тут же функціонують і неписані, проте обов'язкові норми, які вочевидь порушувати «незручно». Іншими сло-

вами, конвенційний стан – це певна рівновага соціуму як системи. Але будь-яка складна система має хвилеподібний характер розвитку, який стимулюється *коригуючим станом*. Цілком природно, що різні соціуми неоднаково реагують на цей стан.

Жорсткі конвенційні режими можуть бути більш-менш безпечними для нормального життя людини у двох випадках: а) коли суспільство перебуває на стадії міфологічного мислення і світосприймання чи недалеко відійшло від цієї стадії; владним структурам в такому суспільстві легко утворювати міфологеми й ідеологеми, отож підтримувати міфомислення й запрограмовані ролі, статuti, норми; б) коли суспільство перебуває на найвищому рівні розвитку соціального інтелекту, який спроможний на засадах повно пізнаного й освоєного світу однозначно визначити необхідні і достатні функції людини і держави, хоча цей випадок й понині залишається постплатонівською утопією.

Конвенції, котрі приймає суспільство, характеризуються розумністю або нерозумністю тільки через відповідність чи невідповідність можливостям конкретного соціуму, його архітектоніці. У цьому разі рішення, які приймає еліта, можуть бути не тільки нелогічними і нерациональними, а й принципово нежиттєздатними. Якщо конвенційне підґрунтя відповідає соціетальній психіці суспільства, то воно буде надійним та енергостійким довгі роки. В такому соціумі конвенції відповідають звичаям, традиціям, еталонам культури, а поведінкові установки й операційні схеми діяльності повною мірою задовольняють потреби в перманентній гармонізації внутрішніх

соціальних структур (США, Англія та ін.). Соціетальну психіку немов закладають в момент первинного утворення соціуму і вона відбивається на всій наступній його історії. Навіть США, які, здавалося б не повинні входити до числа соціумів з давньою історико-культурною традицією, проте мають культурно-психологічну, характерологічну, ціннісну, нарешті, фізичну, спадщину тих представників нової цивілізації, з яких власне, вони й починалися.

У випадках, коли конвенційна структура суспільства не враховує вказаних архетипічних особливостей, соціум породжує жорстокі й навіть деспотичні норми життя. Так, К. Маркс писав, що відкритий ним закон відповідності продуктивних сил і виробничих відносин може не працювати, якщо існує структура, яка стримує розвиток продуктивних сил, що дозволяє владі нехтувати тими цінностями, які є національним здобутком. Тоді призупиняється “корінне” життя суспільства, залишаючи місце для інших його версій, а соціум практично втрачає цінності, котрі мають загальнолюдське значення, натомість активізується набір фетишів, які сковують людську волю і творчість, “полегшують” індивідуальний вибір.

В конвенційному стані суспільство немовби замикається в єдиній моделі буття, яка доволі обмежена певними функціональними і трансцендентними імперативами. Така межа пригнічує природні потенції соціуму, не дає йому розумним чином відреагувати на витоки свого саморозвитку, тобто не стимулює визрівання в своєму фундаменті *коригуючого* соціетального стану.

Феномен певної неузгодженості внутрішніх структур соціуму – явище цілком нормальне, і саме така установка повинна бути визначальною в поглядах на визрівання коригуючих симптомів у житті суспільства. Вміння схоплювати цей стан і, прислухаючись, розумно реагувати на нього, характеризує здоровий соціум, в якому соціалізуються здорові індивіди. Коригуючий стан передусім виявляє себе в з’яві «заборонених» форм поведінки серед населення.

Для суспільства перебування в стані чистої корекції дуже небезпечно, тому що заперечує весь минулий досвід соціуму і є патологічним. Але декларативно-когнітивні заперечення минулого гальмуються існуванням та функціонуванням як “здорових”, так і “хворих” архетипів. Це видно на прикладах України і Росії, які почали курс на американізацію з “чистої дошки”. Насправді, маючи за спиною історико-культурний шлях, на якому сформувалися специфічні для обох країн багатофункціональні інформаційні “органи”, ці країни переживають важку адаптаційну кризу. Масова пасивність й апатія, підвищена агресивність і ворожість – її очевидні наслідки.

В коригуючому стані суспільство вражається соціальним нігілізмом, аномією, в ньому послаблюються інституційні засоби і норми поведінки, населення перетворюється на безструктурну масу, котра неспроможна чинити опір будь-якому зовнішньому тиску. Це – типова революційна ситуація. Жовтнева революція і “перебудова” так легко перемогли саме завдяки стану самозаперечення, котрий діє як потенційна загроза. “Розумний” соціум здебіль-

шого не допускає наростання такого стану, стримуючи його в тому обсязі, який достатній для підтримання життя імманентних джерел власного саморозвитку.

Перебільшення і неадекватне сприйняття об'єктивної потреби у змінах відбувається в тоталітарних системах. Там панує психологія самотності і жадоба кожного бути причетним до соціальних рухів, котрі штовхають людей на сліпе наслідування і підкорення ситуації. П. Сорокін говорив про вічну «вагітність» таких режимів революцією, відсутність своєчасної корекції психосоціальних недоліків, що рівнозначні репресії здорових сил соціуму і біологізації поведінки його членів.

Залежність коригуючого стану від властивостей соціетальної психіки простежується дуже чітко. Так, в ірраціонально-етичній Росії питання корекції щонайперше порушуються девальвацією етичних норм, і навпаки, в раціонально-логічному американському соціумі найбільші хвилювання викликають зневага до конституції, в той час як у мужній і раціональній Німеччині найбільше осуджується відхід від робочого законодавства та умов роботи. Відтак коригуючий стан — це внутрішній психологічний механізм оновлення суспільства.

Засновані на традиціях («священні») суспільства з почуттям великого болю ставляться до потреби скоректувати усталені соціальні структури. Відчайдушний опір соціальним змінам також виявляють тоталітарні режими, що значно підвищує їх енергопотребову функцію і тим самим знижує ефективність соціальних інститутів. Соціальні структури ма-

ють бути не тільки готовими до появи коригуючих потреб, а й ефективно на них реагувати, тобто вирізнятися гнучкістю і лабільністю перебудовчих конструкцій. В іншому разі їхня жорстка позиція обертається слабкістю і падінням ефективності соціуму, а інституційно закріплені норми і взірці поведінки переростають у «спотворену форму», яка вже не в змозі виконувати покладену на неї реальну соціальну роль. Відтак у суспільстві починає панувати аномія (тобто «безнормність»), апатія, соціальна пасивність, відчуженість та інші ознаки соціального нездоров'я.

Проте гнучкість соціальних структур не означає відсутності в соціумі того необхідного для нього каркасу, завдяки якому він існує як цілісність. Лише стверджуючи незаперечні цінності конкретного соціуму, можна сміливо коригувати його конвенційний стан. Адже будь-який максималізм ігнорує повноту цілісного досвіду загалу, специфіку його власних можливостей, у т. ч. потенційно закладену в історико-культурній природі соціуму небезпеку. Однією з таких небезпек є втягування суспільства в тривалий стан хаосу, глобальної соціальної кризи. *Хаотичний стан*, з одного боку — немов підбавив підсумок відносинам між конвенціональним і коригуючим станами соціуму, і в цій ролі він необхідний, а з іншого — може перерости в кризовий стан суспільства з усіма наслідками, найнебезпечнішими з яких є руйнування соціальних структур, інститутів, частини етосу як історико-культурного набутку і в результаті спричинити відхід від нормального людського життя.

Вкажемо на два рівні розвитку зазначених кризових станів: а) соці-

ального інфантилізму, який супроводжується апатією, аномією, песимізмом, сприйманням світу як останнього сьогоднішнього, безструктурністю і беззаконністю («бенкет під час чуми»); з ним можна робити все, оскільки він сам прагне свого кінця; б) рівень зрілості, коли спрацьовує так званий «інстинкт смерті» (за Фрейдом – дія «принципу реальності») і соціум стрімко виправляє власні помилки, гальмує потужний потенціал хаосу, виходить на шлях «здорового глузду» задля самозбереження, робить свій власний конструктивний вибір. В такі історичні моменти соціетальна психіка блокує деструктивний потенціал хаосу. Страх загибелі, який присутній не тільки на індивідуальному рівні, а й на соціетальному, призводить до актуалізації здорового раціоналізму, пізнання внутрішніх закономірностей власного розвитку і пошуку оптимального шляху виходу з актуальної кризи. Саме у стані «вибору» вкотре актуалізується (і кожного разу з деякими «поправками») та соціальна суть, яка відповідає власній природі окремого соціуму.

Стан «власного вибору», який сутнісно репрезентує глибинну архітекtonіку даного соціуму, найменше зв'язаний з умовностями і конвенційними елементами, хоча й залишається залежним від особливостей його історичної долі. Це, водночас, і двигун соціальної динаміки, жива творча тканина суспільства, й індикатор застарілих внутрішніх соціально-психологічних конфліктів. З одного боку, саме стан хаосу дає найбільшу енергію для структурування нового (скажімо з хаосу народжувалася будь-яка релігія), соціальної

специфічності, суб'єктності як такої, а з іншого – тут оживає і змушує звертати на себе увагу так зване соціальне «воно» – неусвідомлена соціальна реальність, у т. ч. «дистресовий досвід» соціуму, «завдяки» якому Україна й досі не розгледіла в собі зрілу і дорослу «самість».

«ДИСТРЕСОВИЙ ДОСВІД» СОЦІУМУ

Не завжди в історії трапляється так, що кризові події соціум переосмислює, робить певні висновки і надалі користується ними. Часто досвід залишається в тенетах історії суспільства непереосмисленим за схожої ситуації, він потрапляє в «нову» історію у старому помилковому оформленні. І все, що колись вже було, повторюється неначе вперше. Механізми формування цих дистресових архетипів, як і їх різновиди, є водночас механізмами формування внутрішньо конфліктного соціуму (до речі, може саме це є головним чинником приналежності Росії та України до езекутивного загалу).

Кожна революція, на наш погляд – це насамперед руйнування системи регуляції, яка забезпечувала організацію відношень усередині окремого соціуму, і природно трансформує архетип соціетальної психіки. Якщо згадати висновок О. Конта про те, що корінні первісні спільноти – суспільства «загальної згоди», то людська історія своїм наслідком має протилежну характеристику більшості соціальних систем. Революції при цьому відігравали роль потужних механізмів відключення соціального інтелекту і здорового глузду сус-

пільств, перманентного відновлення методу “спроб і помилок”, який міг би бути перспективним тільки за умови усвідомлення людьми власних соціальних інстинктів, тобто первинних здорових архетипів. Іншої самоорганізації в людському раціонально-розвиненому суспільстві бути не може. Самоорганізація як виникнення порядку із хаосу без підключення пізнаних глибинних механізмів суб’єктності соціумів – справа безнадійна і навіть небезпечна: мало хто буде чекати повільної ходи самоорганізаційних процесів тоді, коли можна брати владу. Отож пізнання архетипів власного історичного минулого – реальний шлях до цивілізованого адекватного управління суспільствотворенням.

В первісному, тотемному, гармонійно-традиційному суспільстві спроби будь-якого порушення внутрішніх або зовнішніх структур супроводжувалися контролем моральних імперативів, тобто за допомогою інстинктивного відчуття того, чого робити не можна ні в якому разі і ні за яких умов. З появою “ініціативної” людини й особливо революційних “стрибків” в історії спільнот ці імперативи зникли із соціального інтелекту, що і зумовило катастрофічне уповільнення розвитку, отупіння людського суспільства.

Новоутворення в архетипах соціального життя бувають двох видів – позитивні і негативні. Перші поповнюють арсенал психосоціального досвіду людства в періоди найбільш гармонійних, теплих, вільних моментів історії, коли не окремі індивіди, а великі людські спільноти бували щасливі і сприймали життя як всеохоплюючу гостроту і насолоду

дитинства (досить пригадати, наприклад, день Перемоги – 9 травня 1945 року). Негативні архетипічні новоутворення, або травми колективного підсвідомого, формуються в кризові, важкі, аномічні періоди історії, в моменти руйнації ціннісних патернів життя. Вони не зникають із зміною ситуації, а перетворюються на хронічні хвороби соціуму у вигляді неусвідомленого, непереробленого, непереоосмисленого “шматка” історії. Саме такі “рубці” багато в чому визначають у критичні періоди розвою соціуму (тобто у стані хаосу) динаміку громадянських рухів, тональність соціальних почуттів, стан масової свідомості тощо (згадаймо “Доктора Живаго” Пастернака і порівняймо всі описані ним ознаки революційної кризи із сучасним станом українського чи російського соціуму).

Хоча свого часу (безпосередньо під час самоорганізації соціетальної психіки) ця залежність була зворотною: відсутність соціального інтелекту як такого спричинило виникнення дистресових архетипів. Втручання в первісно-природний лад соціальної волі ще не супроводжувалося усвідомленням відповідальності керівників за свої вчинки, прогнозуванням їх наслідків. Важко визначити, коли і скільки негативних архетипічних утворень подарувала історія нашому народові. Маємо змогу аналізувати наслідки лише тих подій, про які є певна інформація, наприклад, результати насильницького прийняття нового віросповідання – від язичництва до християнства, або більш близькі події – реформи Петра Великого чи історичний час Богдана Хмельницького.

Причина формування дистресових архетипів – професійна невідповідність влади до адекватного управління соціумом. Між іншим, сам Ісус Христос покарав Адама і Єву за гріх поспішання, легковажного ставлення до власних вчинків, за те, що занадто рано зірвали плід з дерева пізнання. Отож, тільки з причини невідповідності відгуку соціуму на різні інформаційні сигнали з часом руйнувалися доцільні первинні реакції, здатність окремого суспільства створювати нові, унікальні, але власні засоби відповіді на непізнані ракурси історичних ситуацій. Небачення ситуації такою, якою вона є насправді, реально, призводить до розладу регуляторних механізмів соціуму, активізації різних псевдо-регуляторних, автоматизмів, стереотипів, шаблонів, передусім дистресових архетипів, які імітують процес пошуку адекватних реакцій на кризу. Трагедія полягає в тому, що при фактичній зупинці і відключенні соціального інтелекту продовжується нарощування невідомої інформації, яку не можна зорганізувати у ситуації постреволюційного хаосу і яка осідає в історичній пам'яті як шум. Вона не стає соціальним досвідом, і фактично безкорисно лежить у підвалинах соціальної психіки як негативне і важке враження-переживання.

Більшість істориків стверджують, що суспільство справляється з такими руйнівними ситуаціями, “стає на ноги”, “вимітає сміття з хати” і на засадах здобутого досвіду будує нове життя. Однак швидкість і якість розвитку українського суспільства говорить про те, що все набагато складніше. Дистресові архетипи – це своєрідний патерн, який відображає

історично набутий даним соціумом внутрішній конфлікт, котрий лише за умови його усвідомлення перестає бути небезпечним, руйнівним і стає початком позитивних соціальних зрушень.

У кожному суспільстві є свої дистресові архетипи, які набувають функцій нездоланного тягара. Абсурдність повторної дистресової ситуації в тому, що люди за аналогічних умов, завдяки асоціативній родовій пам'яті, здійснюють якісь учинки, хвилюються, розвивають бурхливу активність і все це ніяк логічно не пов'язане з тим, що відбувається насправді: соціальна поведінка здійснюється немов під наркозом, багато в чому неадекватна новому розподілу сил у суспільстві й у світі. Архетипи дистресового досвіду в колективному несвідомому – це міна-пастка для нашого сучасника, який мимоволі перетворюється на те, що лишень, активізує суб'єктні реакції на далекі події минулого. Так, все, що відбувалося у ситуації першого перебудовчого путчу в Росії (1991р.), нагадувало фарс, або хронічно-документальний фільм про те, що колись уже мало місце.

У тому разі, коли активність соціально-впливового суб'єкта або владних структур перевищує рівень осмислення ситуації, страждає здоровий глузд і логіка життя, вступає в дію так званий закон тотожності: саме від неадекватності, нетотожності активності й осмислення її глибинної соціальної мотивації відбувається руйнування соціуму, розквітає брехня, злочинність. Отож посилюється стан хаосу, а творчий потенціал цього етапу зводиться до вузькогрупового егоцентризму. Від нетотожності

наступає дезадаптація великих груп населення і дезінтеграція всієї суспільної структури. В суспільстві повинен діяти кодекс управління загалом за законами психокультурної природи: для забезпечення нормального життя у форматі окремого соціуму енергія регулювання має бути міцнішою від енергії наростання загрозової інформації.

Відсутність у соціетальній психіці інтернально-раціонального регулятора у вигляді соціального інтелекту призводить до того, що в стані хаосу утворюються патерни брехливих дій і неадекватних ситуації реакцій, які заповнюють соціальну пам'ять. Як тільки в суспільстві виникає візерунок (структура, тип) ситуації, в якій утворився дистресовий архетип, починають спрацьовувати його механізми. А це означає, що він актуалізується повно й адекватно первинній дії без деталей і розшифровки.

Архетипічність поведінки людей посилюється в натовпі, де і зароджується влада абсурду. В суспільстві з великою кількістю таких архетипів стан хаосу ускладнюється за рахунок непередбачуваності таких соціетальних процесів, як адаптація, трансформація, самоорганізація тощо.

Після кожної дистресової ситуації соціум стає все дурнішим і дурнішим, тому що, несприйнята неперероблена інформація не веде до прийняття нових ефективних рішень, а "вмикає" лише тактичну активність втечі від проблем. Важко сказати, з якого моменту почали накопичуватися негативні архетипи в національній соціетальній психіці, проте достеменно відомо, що перша "революція" на українській землі відбулася в момент прийняття візантійської версії християнства.

Тойнбі ввів поняття соціального "мімесісу" (наслідування, уподобання), зміст якого відображає ризик катастрофи, що зростає тоді, коли суспільство знаходиться у процесі динамічної трансформації (хаотичному стані), і знижується, коли перебуває у стабільному, конвенційному. Мімесис пропонує механічну відповідь, запозичену з іншого суспільства, внаслідок чого поведінка, ним народжена, не має власної внутрішньої ініціативи, вона не самовизначена, а тому ненадійна [38; с. 302–305]. Тому в хаотичному стані маска цивілізації зривається з примітивної фізіономії людської більшості, хоча моральна відповідальність за надломи соціуму лежить на політичних лідерах.

ДЕЩО ПРО СОЦІЕТАЛЬНІ ПРОЦЕСИ

До архетипу соціетальної психіки як обов'язкові входять адаптивні форми поведінки і життя в цілому, які формуються в історичний момент утворення певного соціуму і залежать від співвідношення соціетальних властивостей та особливостей перебігу соціетальних станів. Всі компоненти аналізованого архетипу взаємозалежні, а тому характеризуються високою варіативністю формовиявлення. Вибір психосоціальних засобів захисту людини від соціуму та інших людей, а соціуму – від внутрішніх і зовнішніх проблем, відбувається в межах глибинно-традиційної системи регуляції, що склалася в конкретному культурно-історичному середовищі.

Будь-яка суспільна динаміка і соціетальний процес загалом породжує і потребує людей, які «робили» б цей

процес із задоволенням чи, принаймні, прихильно. Немає підстав укотре підкреслювати значення нагальних проблем сьогодення, тому що, незважаючи на комплекс об'єктивних чинників ситуації пошуку, доросла людина як творча, мисляча і «мотивована зсередини» істота користується в процесі вибору суб'єктивними спонуканими та інтересами. І саме з мотиваційного джерела видобуваються ті різновиди адаптивної активності особистості, які, завдяки своїй розповсюдженості у соціумі, можуть претендувати на роль «соцієтальних процесів».

Залежно від того, які властивості притаманні окремому соціуму і в якому стані він перебуває, розподіляються реальні людські вибори організації того чи іншого життя, які в кінцевому підсумку визначають зміни у соціальних структурах та інститутах, впливаючи на долю особистості. Є підстави розрізнити такі адаптивні процеси, або типи адаптивної поведінки людей:

– *ідентифікація* (проста і складна) як найбільш поширений у суспільстві процес виживання («Я» разом із загалом, тип поведінки – поступливо-компромісний);

– *індивідуалізація* як форма виявлення зрілого «Я» людини, її «самості» («Я» сам собою; тип поведінки – відгородження від інших);

– *інвестиція* як форма найбільш корисного для суспільства способу розв'язання проблеми вибору, шлях вкладення особистісного потенціалу в реалізацію соціокультурних, найбільш притаманних даному соціуму, програм («Я» з тими, в кого є «здоровий глузд», тип поведінки – колаборативний);

– *маргіналізація* як спосіб протистояти тотальній ідентифікації («Я» з тими, хто проти більшості, тип поведінки – негативістський);

– *девіація* як результат деструктивного виходу людини із власного внутрішнього конфлікту, який переростає в агресивно-руйнівну поведінку («Я» проти всіх, тип поведінки – руйнівний).

Процеси адаптації – це в кінцевому сенсі архетипи соціальної поведінки, за допомогою яких людина не свідомо конструює свою життєву реальність, свій життєвий шлях, зберігаючи той загальний значеннево-смысловий простір, втрату якого ініціює життєву кризу індивіда й актуальну потребу в будь-якому возз'єднанні із соціумом. Жодний індивід чи соціальна група неспроможні вільно, лише за власним бажанням, винайти нові (такі, яких би не було в архетипі) форми вирішення конфліктів і дисонансів. На думку Д. Хоманса, чим частіше певний тип поведінки винагороджувався у певному соціумі, тим він стає поширенішим, створюючи відповідне соцієтальне поле.

Перелічені процеси – не що інше, як типи поведінки, більш-менш розповсюджені у соціумі. Портрет соціумів можна диференціювати залежно від того, який саме тип адаптивної поведінки найпоширеніший. Особливо чітко ця відмінність виявляється на етапах трансформації суспільства, коли кожному потрібно робити свій власний вибір, від якого й залежатиме загальний візерунок соціального руху. Макропроцеси адаптації, або соцієтальні процеси відзеркалюють здатність окремого загалу розв'язувати соціальні конфлікти на рівні суспільства.

В сучасній Україні на етапі кризи розповсюджені в основному три типи поведінки: ідентифікація, індивідуалізація і девіація, серед яких найнепомітнішим є перший тип: суспільство просто не потребує більшості. Консолідація здебільшого актуалізується владою й утверджується епізодично, на етапах передвиборчих марафонів. Після виборів більшість непотрібна. Засоби масової інформації іноді натякають на необхідність масового проведення якихось реформ, але водночас формують індивідуалізований і девіантний типи поведінки як у владних структурах, так і в народі.

Водночас суспільство для досягнення власної стабільності має дотримуватися правила, за яким більшість покликана втілювати у свій життєвий світ найважливіші риси “колективного типу”, про що наголошував ще Е. Дюркгейм, створюючи свою “модель досконалої відповідності”. Цей обов’язок існує і в розвинутих суспільствах (пильніше подивимося на Америку та американців, де всі “на одне обличчя”), а його відсутність породжує в соціумі моральні виразки і хиби.

Нарешті, про **інтегральні типи масового реагування, або про домінуючі поведінкові установки**. Тоталітарний режим породжує масову поступливість: люди погоджуються з усім, що “пропонує” їм влада, поступаючись своїми власними інтересами заради державних, партійних чи колективних. Найтрагічніше, що немає внутрішньої опозиції владі.

Відхилення від соціальних проблем, пошук обхідних шляхів, “кухонна”, тиха критика існуючого ладу – характерна поведінкова установка

мас в авторитарному соціумі. Напроти, конкурентна поведінкова установка формується і розвивається за умов ліберального життєстрою. Вона буде запорукою особистої ініціативи і співробітництва в демократичному відкритому суспільстві.

ЧАСТИНА 2 ПРОСТОРОВО-ПОЛЬОВИЙ КОНСТРУКТ

Минуле століття подарувало психосоціальної науці (соціології і психології) багато геніальних імен та корисних теорій. Серед них – К. Левін, Дж. Морено, П. Сорокін, А. Менегетті, Т. Бурдье, Ф. Капра та ін. Поняття “життєвий простір”, “психологічний простір”, “соціальна ситуація”, “динамічне поле”, “простір вільного пересування”, “загальна культурна атмосфера”, “первинна атмосфера”, “локус подій”, “сили поля”, “загальний рівень напруги”, “енергія поля” та інші знаходяться у фундаменті топології простору. На жаль, теорія і практика простору (або поля) в нашій психосоціальної науці не отримала ще належного розвитку.

Можна припустити, що такий стан речей склався з двох причин: з одного боку, окремі вчені (К. Левін, Ф. Капра та ін.) обігнали свій час – зробили завдяки власній інтуїції значно більше, ніж можна було очікувати; з іншого, продовження проблематики поля в соціальних науках гальмувалося традицією їх відмежовування як від природничих наук, так і від багатьох суміжних наукових напрямків. Диференціація наукових дисциплін досягла наприкінці минулого тисячоліття свого “піку абсурду”, що й досі закріплено організа-

ційно, інституційно і, щонайскорботніше, психологічно.

К. Левін, наприклад, був переконаний у тому, що наукове дослідження повинно йти не від ізольованих фактів до їхнього синтезу, а від “загального погляду” до конкретності. За найважливішу характеристику поля як «психологічного життєвого простору» він називав його синтетичну конструктну природу. Звісно, що остання вимагає від дослідника відповідних знань. З огляду на досягнення інших наук та наукових шкіл сьогодні стає можливим збагатити теорію психосоціального поля соціуму, пам’ятаючи при цьому слова К. Левіна: немає нічого практичнішого за хорошу теорію.

Згідно із вихідними уявленнями дослідників, актуальні впливи поля здатні здійснювати більш потужний вплив на соціальну та індивідуальну динаміку, аніж особистісні спричинення чи детермінанти; *поле є «соціальним контекстом»*, який здатний пробудити до життя потужні сили соціальних змін, а *теорія поля є методом аналізу причинно-наслідкових зв’язків і побудови наукових конструктів*.

У своїх теоріях К. Левін та Т. Бурдьє психосоціальне поле розуміють як генералізований вектор соціальних взаємодій. Ці науковці вважають, що інституційно структурований соціальний простір відтворює символічні моделі легітимної особистісної траєкторії, тобто підтримує своєрідну базову особистість, яка, подібно дзеркалу, відтворює всі істотні властивості поля. Базова особистість – несамотійна стосовно топологічно спричинювальної соціосфери; вона

прив’язана через габітус (набір типових диспозицій) до інтеріоризованої системи годологічних кроків (К. Левін), або символічного насильства (П. Бурдьє). Символічне насильство поля відтворює себе у неможливості особи здійснити вибір поза семантично окресленим колом легітимної соціосфери. Звідси резюме: з полем треба боротися.

Якщо в теорії поля до уваги береться насамперед ментальна його складова, то на перший план висувається уже не стільки актуалізоване і структуроване соціопсихічне у формі реальних статусів, інституцій, ролей та зразків поведінки, скільки те, що утворює інформаційно-енергетичний тезаурус можливого. Адже все здійснене, уречевлене і опрідметнене на рівні соціальних структур не завжди відображає реальні, здебільшого неусвідомлені, потреби соціуму та індивіда, а тому й окреслює деякий нереалізований запас диспозицій у вигляді гену пасіонарності (Л. Гумільов), архетипів колективного підсвідомого (К. Юнг), етнічного поля (А. Мулдашева), соціетальної психіки (О. Донченко). Відтак резюме: до такого поля варто прислухатися.

Дослідження психосоціального поля як системно-інформаційного медіуму, який найчастіше розглядають як соціально-психологічний простір організаційних структур (П. Сорокін, М. Слюсаревський, В. Казміренко та ін.), розпочинається з обґрунтування основних параметрів цього простору, насамперед комплексів відносин, котрі регулюють спільну діяльність людей (інформкооперацію): системи організаційних, професійних, рольових та статусних структур; супідряд-

ність організаційних цілей та завдань; функціональна спеціалізація та самостійність підрозділів; координаційна цілісність тощо. При цьому базовими параметрами поля-медіуму також є упорядковані системні властивості соціуму (цілісність, структурність, впорядкованість, диференційованість, концентрованість тощо). Отож резюме: до такого поля потрібно адаптуватися, а ще краще – інтегруватися з ним.

Подана концепція поля начебто синтезує здобутки всіх попередніх. Проте основна відмінність від них полягає в тому, що автор уникає занурення в “ліс” причинно-наслідкових залежностей суто людських взаємостосунків, а пропонує за “точки відліку” (П. Сорокін) взяти більш масштабні і до того ж первинні *трансперсональні* (надособистісні) чинники психосоціального життя, намагається вивчати простір цього життя через рівень і міру взаємозв'язку цих чинників з тим, що особисто бачимо і робимо щодня. Сила людини не в тому, щоб уникнути “польової” поведінки, а в тому, щоб “земных утех песочные часы” перетворити на годинник вічності, що стає можливим за умови тісної співбесіди уречевленого соціального суб'єкта з трансперсональною сутністю.

Отже, об'єктом моєї уваги є простір, не обмежений суто людськими витворами, в якому взаємовплив різних полів (як його елементів) створює напруження певної психосоціальної якості. Мабуть, найближче до мого бачення сутності поля як такого знаходиться концепція поля А. Менегетті, який визначив поле “Онто Ін-се” (*in - в; esse - бути*) як динамічний принцип, що організує всі

можливі динаміки несвідомого та організмичного, як першопочаток індивідуалізації і принцип поділу буття і небуття.

Взагалі поле – це своєрідний стан, здатний породжувати силу (Фарадей, Максвелл). А ступінь сили (або міра енергії) залежить від добре відомого ефекту інтерференції: там, де співпадають гребені хвиль, випромінювання найсильніше. Напруження – це різниця між природно бажаним (необхідним) і реальним співпадінням ритмів (змістів) полів, що взаємодіють. Вона утворює єдиний множинний континуум смислів, в якому діють задані форми культури, поведінки, інтерсуб'єктних взаємин. Цей континуум спричинює також спосіб і стиль функціонування всіх компонентів певного соціуму (індивід, великі і малі групи, організації, соціальні інститути тощо) і зміст тенденцій соціальної динаміки. Саме від стану цього польового конструкту (простору як певної структури полів) – фундаментального субстрату колективного життєустрою – залежить добробут суспільства. З нього черпають енергію та інформацію усі компоненти соціальної структури. Міра єднання людини, групи і соціуму – це ступінь оптимальності соціальної структури, що залежить від окремих характеристик цього конструкту.

Одиницею цієї міри, на наш погляд, може бути психосоціальний феномен “відношення” і, зокрема, тип інтерсуб'єктних взаємостосунків, якість і рівень соціозалежностей. “Нема пальців – є стосунки”, сказала б природа (Г. Бейтсон). Перехід від об'єктів до відношень між ними – головна парадигма в сучасній “холономній” фізиці, що прийнята і об-

стоюється нами. Тільки відношення може виконати роль сполучного патерна в аналізі живої тканини соціального життя. Не даремно, в одному східному коані говориться: “плескання – звук від двох долоней... Який же звук від однієї?” Об’єкт – це система, за якою спостерігають; суб’єкт – система, котра спостерігає. Проте найважливіше те, що відбувається між ними. Сучасна фізика сформулювала ідею “співучасті замість спостереження” (Ф. Капра).

В нашій концепції все, крім неживої природи, є суб’єктом: індивід, група, соціум і тим більше поля психосоціального простору. Головна властивість кожного такого суб’єкта – спроможність чинити вплив – свідомо чи несвідомо, відчутно чи ні. Навіть “пасивні” суб’єкти у спілці з іншими здатні утворювати активний простір – мотиватор соціальних дій та індивідуальних вчинків.

Які ж трансперсональні поля створюють психосоціальний простір життя людини і соціуму? Очевидно, що простір, в якому є всі можливості, не кожному спроможний підкоритися, оскільки лабіринт, що утворюється взаємодією полів, занадто заплутаний і протяжний, щоб навіть Homo Sapiens, зміг вибратися з нього “цілим і неушкодженим”. Людство загалом покрито психічною енергією трьох великих полів: 1) *космічного, або божественного (поле універсального розуму)*; 2) *трансцендентного (поле ноосферного розуму або, метадуховності людства)*; 3) *світського (поле широкої діяльності людства)*.

Кожний соціум (народ, спільнота тощо) і кожен індивід знаходиться під впливом програм, які він отримує від цих трьох полів. Психосоціальний

простір певного соціуму (держава, суспільство) як польовий конструкт потерпає від загальнолюдських значень і смислів цієї тріади і водночас від власноспецифічної історико-культурної інтерпретації окреслених польових впливів. Цей простір має ще одну універсальну підструктуру – ієрархію фізичних полів, що є реальними носіями інформації й утворюють мереживо невидимих люстерок, конфігурацію (структуру, траєкторію) яких відзеркалює і людська психіка, і свідомість [2, 3, 4, 11]. Сучасна фізика розглядає світ як сітку фізичних і психічних взаємодій, що перетинаються. Проте далі буде поданий лише один феномен психофізичного поля – *фрактал*.

Індивід з моменту народження попадає в психосоціальний простір із протореними траєкторіями руху, нав’язаними психоформами думки, певним рівнем напруження між космічним, трансцендентним і світським. Ці глобальні показники не тільки створюють полотно автопортрета соціуму, вони є трансперсональними чинниками соціальних уявлень, намірів, дій, прагнень, установок на ті чи інші засоби досягнення цілей і завдань.

Так, різні відношення між суб’єктами (його *тип*) – фундаментальний осередок психосоціальної структури соціуму і соціального самопочуття суспільства. Саме відношення (як *структура певних пропорцій*) відіграє роль найчутливішої мембрани, що дає змогу ловити обертони цілого на різних регістрах суспільного життя. Водночас тут діє або ні, другий біологічний закон збереження спільноти (виду) – закон коеволюції, який базується на принципах відповідності й адекватності процесів природної (у

т. ч. психічної) самоорганізації людської діяльності.

Проте центром соціальної якості, унікальності, специфічності є не індивід сам собою і не та чи інша група (нехай і владна, або суперелітна), і навіть не тип взаємодії між ними. Головним якісним показником соціальності слугує тип взаємодії між космічним, трансцендентним і світським полями, точніше між програмами цих полів, а також тип, що утворюється з різних пропорцій впливу цих трьох реальностей. У результаті тип відношення, який складається між ними впродовж історії людства в цілому і різних спільнот зокрема, породжує певну якість соціального загалу. Він діє як головний трансперсональний чинник первинної духовної атмосфери суспільства.

Думаю, що для всіх спільнот і соціумів існує одна ідеальна модель стосунків між цими полями, яку схематично може відтворити піраміда: верхню горизонтальну найширшу третину займає космічне поле, середню – трансцендентне, а нижню – мирське. Мирське і трансцендентне поля в цій моделі є частиною космічного всесвіту, отож повинні утримувати його демонстративний заряд (закон, порядок тощо) як впорядковуючий принцип, *ідеал правди*. Останнє було притаманне лише міфологічному, нелінійному часу. Історичне ж, тобто лінійне відчуття часу все змінило, відтоді динамічний психоінформаційний обмін між цими полями поволі формував різний тип соціально-політичного порядку в певному соціумі: ступінь автономності центру і периферії, процеси і найважливіші принципи інститутоутворення, стиль трансформаційних пере-

творень, ставлення до революції та еволюції, характер системних та організаційних конфліктів, властивості соціальних груп і спільнот тощо. Кожне суспільство має різні комбінації трьох полів, які виробляються у процесі інтерсуб'єктних взаємин (вказемо лише на концепцію Ф. Ейзенштадта, який не говорить про поле чи простір, але працює в польовій парадигмі [15]).

КОЖНИЙ СУБ'ЄКТ МАЄ СВІЙ ФРАКТАЛ, ЩО Є ЧАСТКОЮ ФРАКТАЛУ ЛЮДСТВА

В науці минулого століття विकристалізувалася тенденція переходу від вивчення речей до аналізу станів, розгляду об'єктів як сузір'я *можливостей*, світу потенційності загалом. В. Гейзенберг висунув поняття можливості на центральне місце сучасної науки, враховуючи те, що воно займає проміжне положення між матеріальним і духовним світами реальності. Коли суб'єкти розглядаються як сузір'я можливостей, то та чи інша якість їх взаємодії визначає ступінь реалізації закладених у цих всесвітах потенцій. Грунтовність їх дієвого підключення – це і є тип інтерсуб'єктних стосунків, взаємовідношення. Стан соціуму як складної системи залежить, з одного боку, від того, як він суб'єктно реалізує можливості людства і космосу, з другого – як люди і групи всередині соціуму реалізують його власні можливості, актуалізуючи і втілюючи при цьому свої “одичні” (“монадні”) потенції.

Соціально-політичне конструювання теперішнього і майбутнього неможливе без принципового розв'язання проблеми оптимізації стосунків

між складовими коеволюційного процесу. Ці стосунки виконують роль нового, особливого суб'єкта, котрий репрезентує не тільки земний розум, а й людський інстинкт кооперативного виживання за другим біологічним законом – виживання виду (а не окремої особини, за першим законом). У ноосферному витлумаченні розум – не господар буття, а його репрезентант, сила, котра покликана діяти в контексті єдиних закономірностей планетарного існування як *інформаційно-польова передумова єдності усього з усім*.

Структура простору має єдину інформаційно-енергетичну природу і фрактальний характер. Поняття «інформаційно-енергетичної природи» більш-менш зрозуміле і відоме, хоча б на інтуїтивному рівні. Щодо терміну «фрактальний», то він необхідний для уречевлення суб'єктом польового транспортування енергії та інформації, запозичений з математично-природничих дисциплін, рівень розвитку яких дав, нарешті, змогу порушити проблему істотних кореляцій усього з усім і вивести її на передній план науки. Явища, які відображаються на різних фракталах, та розподіли інформаційних блоків, що зосереджені на них, корелюють між собою у такий спосіб, що навіть зумовлюють певний хід історії, котра більше схожа на циклічний, аніж лінійний, феномен.

Структура фракталів настільки складна, що залишає помітний слід на фізичних і психічних процесах як носіях цих фракталів. Вона не просто складна, а має зовсім інший порядок. Її можна порівняти хіба що з іншими фрактальними структурами, такими як будова блискавки чи хмари, гори,

дерева, або берегової лінії. Хмари – не сфери, гори – не конуси, блискавка розповсюджується не по прямій, берегові лінії – не кола, а дерево – не гладке і не рівне. Сам Б. Мандельброт (автор терміну «фрактал») характеризує створену ним теорію морфологією безформеного. За фрактального підходу хаос перестає бути синонімом безпорядку і набуває тонкої структури. Слово «фрактальний» має латинське походження й означає «дрібний». Проте ця дріб'язковість у фракталі має різні ступені, рівні, форми, вагу тощо. Фрактали стають зручними моделями для опису процесів, які раніше вважалися невпорядкованими і такими, котрі не можуть бути описані. Фрактальний підхід враховує самоафінну природу середовища. А означає, що людська психіка і природа загалом, для аналізу якої можна скористатися цим терміном (і водночас феноменом), залишається незмінною, незважаючи на історичні катаклізми і науково-технічний прогрес. Вона стала подібна до самої себе, а деякі властивості цієї подібності можна розгледіти на будь-якому локальному моменті цілісного фракталу (одним таким моментом і є феномен «відношення»). Коли ж наукою буде змодельований цілісний фрактал психіки Всесвіту, то можна буде говорити про початок вищої цивілізації.

Фрактал – це передусім енергоінформаційний носій психосоціальної інформації. Українські вчені знайшли ще одну польову частку – інформаціон, яка, можливо, «транспортує» і розподіляє ту чи іншу інформацію за фракталами. Відтак психосоціальний простір, насичений інформацією та

енергією – не містика і не метафора, а цілком реальний, уречевлений (хоч і невидимий) програматор соціального життя.

Фрактал – структура-частка або матриця, в якій не тільки відтворюється певне реальне ціле, а й міститься інформація про його ідеальний («правильний») стан. Можна сказати, що фрактал – *своєрідний інформаційно-енергетичний ген онтопсихосоціальності, який утримує «запис» певної ідентичності з усіма її «гріхами» і можливостями позбавлення від них.* Власний фрактал притаманний Людству, так само його мають усі соціуми, спільноти і люди на Землі. Тривале витіснення якихось елементів ідеального фракталу (як наслідок дистресового досвіду) з його реальної втіленості призводить до формування певних постійних або тимчасових дисгармонійностей носіїв цієї неповної структури, яка все одно буде прагнути до самодостатньої запрограмованої повноти і штовхати в заданому напрямку психоонтологію суб'єкта-носія фракталу.

Цей психофізичний феномен підтверджує концепцію “дистресового досвіду” соціетальної психіки [13], в межах якої психосоціальний простір можна розглядати як сферу міжпольового обміну, зокрема, обміну між соціетальною психікою соціуму (як елементом трансперсонального поля) та уречевленим соціумом (як елементом світського поля). Певне напруження між ними є завжди, але в періоди програмних переходів (революцій, перебудов тощо) вона стає або значно вищою, або нижчою від “норми” залежно від того, наближує чи віддаляє революція ідентифікацію суспільства із власним “ідеальним” фракталом.

Повсякдення є свідком того, що співвідношення частини (наприклад, конкретної політичної дії) і цілого (трансперсонального контексту) загублене людством, хворобливі зміни як у політичному житті спільнот, так і у психологічному існуванні індивідів. Отож *фрактал – це: а) єдність свідомого і несвідомого, трансперсонального і персонального; б) програма шляху суб'єкта; в) базовий критерій, встановлений Всесвітом; г) правда кожного суб'єкта.* Він так співвідноситься із уречевленим світом, як душа із тілом: коли між ними немає порозуміння, то обидві ці інстанції мають проблеми.

Поле – це сила, а енергія як генератор цієї сили народжується разом із задоволенням потреби суб'єкта у певній – своїй, правдивій – інформації (ось чому в кожного – своя правда!). Саме від того, якою мірою суб'єкти взаємин здатні «наситити» одне одного *необхідною* інформацією, залежить тип взаємодії між ними, а, відтак, і те, що насичує психологічний простір і що називають любов'ю, динамікою, задоволенням, комфортом або ненавистю, апатією, страхом, агресією, байдужістю. Перебільшення, нестача або неадекватність інформації викликає хворобливі явища на рівні індивідуальної, соціетальної та універсальної психіки. І тоді, навіть за умови, коли все інше начебто влаштовує, відносин як таких немає, оскільки відсутня інтерференція полів суб'єктів, з яких складається психосоціальний простір. Будь-яке відношення, так само, як і будь-який учинок, дія чи текст, повинні мати *функцію ідентичності.* Якщо якісь стосунки не складаються, це означає, що їхні суб'єкти опинилися за принципом сили (інтерференції),

тому що втратили відчуття належних пропорцій. «Ми існуємо у Всесвіті з вічними законами, які знаходяться в чіткій пропорції між собою ...Тому потрібно крок за кроком стежити за збереженням власної пропорції у певній ситуації: я є і повинен постійно будувати пропорції моєї ідентичності, не дивлячись ні на кого і, якщо треба, проти всіх» [16].

НЕУСВІДОМЛЕНІ ЕЛЕМЕНТИ ПСИХОСОЦІАЛЬНОГО ФЕНОМЕНА «ВІДНОШЕННЯ»

Центроверсія

Зрозуміло, що фрактальний вимір суб'єкта впливає на те, які стосунки складаються у нього з іншими суб'єктами. До того ж, що фрактал – майже архетипове, генетичне утворення, а тому неможна врахувати всі чинники, які працюватимуть у процесі налагодження певного типу взаємин. Але можна збільшити фрактальні виміри аналізованого відношення і враховувати у прогностичному циклі три такі неусвідомлені польові елементи, які беруть участь у формуванні реального поля взаємостосунків:

1) *центроверсію* як головну психоформу певного соціуму, в котрій синтезується результат міжпольового обміну (термін Е. Ноймана, який ми тлумачимо в міждисциплінарній парадигмі на відміну від суто психоаналітичної парадигми цього автора); 2) *тип інформаційного метаболізму (обміну) групового або індивідуального суб'єкта* (термін А. Аугюстинавічуте – засновниці теорії інформаційного метаболізму); 3) *«монітор відхилення»* (термін А. Менегетті).

Усі три поняття в нашій концепції сутнісно доповнені, або переосмислені. Перші два виміри можна віднести до чинників надперсонального походження, які імпринтуються суб'єктом поза власним досвідом, але діють у контексті цього досвіду. Третій чинник має комплексну природу, формується як позаіндивідуальним досвідом суб'єкта (в апіорному фракталі), так і в ньому самому, найчастіше несвідомо. Це підтверджується експериментальною практикою і новими знахідками теорії генома людства.

Трансперсональні чинники – це не зовнішні умови, а внутрішні структурні елементи психосоціальної динаміки. Саме вони є аттрактивним (таким, що притягує) елементом під час зникнення причинно-наслідкових зв'язків у суспільстві (в періоди соціальних змін). Зведення цього формувального чинника до чисто персональної психології й, відповідно, неврахування його впливу на психосоціальні явища, призводить, з одного боку, до перевантаження трансперсонального несвідомого (внаслідок відсутності потреби в ньому), а з іншого – до виникнення серйозних непорозумінь у соціальному житті.

Зміст колективного несвідомого, в якому трансперсональні поля є його головним елементом, потребує інформаційного обміну із свідомим соціальним життям. Це – умова збереження психосоціального здоров'я соціуму і всіх, хто живе в ньому. Людина, котра цурається власного підсвідомого і біжить від себе у пошуках власного Я, втрачає резонансну здатність із середовищем, стає неадекватною і занадто

жорстокою до самої себе. І ніяку адаптацію до зовнішнього оточення не можна вважати успішною, доки людина не стане собою, тобто не ідентифікується із власною психічною цілісністю. Теж саме відбувається і з соціумом: він не може відбутися якщо щось забув, втратив чи зрадив себе глибинного, справжнього.

Антропоцентрична сутність життя людства (подібність Господа, світу, кожної людини і людської групи) передбачає сувору відповідність між космічними, трансцендентними та світськими пропорціями-вимірами. Тільки це уможливорює теоретичне зняття проблеми всемогутності людини як зовнішньої щодо природи і суб'єктного загалу сили. Але реальна смерть цієї проблеми криється у посиленні космічної, «божественної» *центроверсії* в житті спільноти, збільшенні її частки в польовому обміні. Центроверсія – не просто певний тип психокультурної орієнтації, релігії, базової особистості, соціальної структури, або суспільства в цілому. Це – тип співпадіння, адекватності одного другому, тип внутрішнього взаємного резонансу всіх елементів соціуму і водночас рівень їх піднесення, духовності, котрі разом спричиняють той чи інший домінуючий стиль інтерсуб'єктних стосунків, прийнятий соціумом чи спільнотою. *Центроверсія – основна ментальна версія, яка прийнята окремим соціумом щодо розподілу статусів космічного, трансцендентного та світського полів і яка формує та підтримує певну морально-психологічну атмосферу в суспільстві.*

Центроверсія в окресленому висвітленні – це психосоціальний фено-

мен, який народжується з моментів зустрічі зазначеної тріади полів у просторі певного соціуму, з рівнів здатності цих полів до взаєморозуміння і взаємоповаги. Його фрактал покликаний впорядковувати хаос, врегульовувати складні соціальні, геополітичні та екологічні колізії, згуртовувати людей «до кола», інтегрувати спільноту, тандем «особистість – соціум», визначати міру толерантності міжсуб'єктних взаємин, знижувати ступінь соціальної тривожності, здійснювати мрію кожної людини бути захищеною і саме тому – вільною частиною повногармонійного і щасливого цілого (того, що отримало б назву «інвайронменталізм»).

Воднораз це – ідеальний, чистий фрактал центроверсії. На наш погляд, його спроможна ідентифікувати так звана *інвайронментальна культура*, котра репрезентує людську природу за допомогою всіх елементів (Бога, релігії, культури, держави тощо), створюючи умови для задоволення основних потреб людської психіки й, передусім, у повноцінній адаптації до численних умов життя соціуму. Адже Бог колись створив Землю, передумови життя і тільки тоді населив її людьми. За такою подібністю людина може повно інтегруватися у соціум лише тоді, коли матиме місце його екологічна, соціальна і психологічна зрілість. Так, соціум повинен надати людині (відповідно групі, спільноті, організації) *базову адаптивну енергію*, забезпечити її ефективним входженням у суспільство, максимально знизити «*коефіцієнт в'язкості*» *середовища* (Е. Кемпінські), що вимагає збереження основної життєвої енергії для подальшої її вичерпної реалізації. Це і є, на нашу

думку, визначальною засадою інвайронментального життєустрою. Головна і чи не єдина функція влади в такому суспільстві – створення такої соціальної структури, яка б забезпечувала збереження базової адаптивної енергії в усіх її компонентах, а в їх подальший перебіг втручалася щонайменше. За умов наявності в соціумі механізму забезпечення базового адаптивного рівня індивіди, групи та організації здатні і без державної «направляючої» сили поставити перед собою адекватні соціальній ситуації цілі та домогтися їх досягнення. Відтак *збереження базової адаптивної енергії в соціумі здійснюється за логікою перетворення інтерсуб'єктних залежностей у взаємодопомогу, що є наслідком правильної пропорції міжпольового обміну.*

Взаємозалежність соціальних суб'єктів і структур великою мірою характеризує дистресовий досвід тоталітарної центроверсії. Вона стає непомірною особливо у великих містах та організаціях, оскільки соціальні суб'єкти немов в'язнуть в інтерсуб'єктному нормативному павутинні, що, природно формує підсвідомий бюрократичний страх, постійне відчуття боргу, провини тощо. Ця нормативна відповідальність становить левову частку роботи в окремих організаційних структурах. На розвиток та реалізацію творчих пошуків не вистачає життєвої енергії.

Непомірна взаємозалежність в сучасному українському просторі формує також інший страх, пов'язаний із забезпеченням (скоріше, незабезпеченням) вітальних та побутових потреб: їх переживають люди, «совість» яких – специфічний ре-

зультат певного міжпольового обміну в соціумі. Напруження очікування неприємностей і павутиння *відповідальності перед соціумом (який не відповідає людині взаємністю)* формують психосоціальну втому, байдужість, або ж агресію, протест. Недотримання балансу між відповідальністю особи перед суспільством і суспільства перед особою в нашому реальному житті – це очевидний наслідок зруйнованої пропорції міжпольового обміну.

Фрактал, тобто душу, має не тільки кожний суб'єкт взаємодії, а й сама взаємодія. Фрактал психосоціального обміну також обіймає у складі своєї структури вищеозначені елементи (центроверсію, ТІМ та монітор відхилення) і так само прагне досягнути трансцендентної мети, як і фрактал будь-якого автономного суб'єкта. Центроверсія фрактала взаємин завжди відтворює характеристики того цілого, яке є спільним для контактних суб'єктів. Ця властивість відіграє роль об'єднуючого містка у найскладніших ситуаціях. Мабуть, не дарма компонент центроверсії утримує абсолютно різні, навіть конфліктні, елементи в єдиному «лоні» соціуму, що діє як запорука внутрішньої динаміки, розвитку, життя, нарешті є першо-причиною народження нового.

Компонент центроверсії (репрезентації глибинних, значущих, інтегруючих цінностей у структурі інтерсуб'єктного відношення) відіграє головну роль у соціально-політичних процесах диференціації вартостей, які сьогодні порушуються і в планетарному масштабі, і в українському соціумі. Загальнолюдське в сьогоднішньому розумінні – це не стільки

глибинне явище, скільки поверхове, здебільшого пов'язане з поширенням стандартів науково-технічного прогресу, його цінностей. Останні, звичайно, виконують амбівалентні функції у процесі формування центроверсії людства, хоч їх інструментальне спрямування вимагає обґрунтування засобів міжсуб'єктного порозуміння. Але науково-технічний прогрес не може замінити людству його космічно-трансцендентну сутність, призупинити поширення знань про шляхи досягнення «ідентичності», онтопсихологію і онтокультуру різних спільнот, яка і визначає бачення ними історичної дійсності. Якщо росіяни, наприклад, відповідно до своїх архетипів прагнуть піднятися над буттям, у вищі виміри екзистенції, то українці намагаються увійти до складу цього буття (М. Гоголь). Саме з метою увійти у своє «аутентичне буття» український соціум у власній глибинній центроверсії прагне регіональної самобутності. Е. Нойманн [5] говорить про два типи суб-особистості, які перебувають у нашому трансперсональному компоненті психіки: українці – люди маси і групи.

Людина маси (велике місто, завод, транснаціональна компанія, демонстрація, «електорат», натовп тощо) – це психічний фрагмент. Якщо ця частина особистості інтегрована центроверсією, то вона призводить до розширення особистості, її поведінкового, когнітивного та емоційного досвіду. Але якщо людина діє в межах таких великих умовних груп автономно і якщо до того ж структура архетипового канону чи кокону (мораль, релігія, звична система цінностей, любов тощо) зруйнована, то вона стає «звіром у безвихідному

становищі», а відтак руйнівною і кровожерливою істотою. Тоді її поведінка не гідна індивідуальної істоти, її заміщують колективними формами вчинання і мислення. Егоцентричне існування особи поза системою упорядкованих цінностей готує її до сприйняття різних «ізмів» і випадкових надособистісних домінант – грошей, влади тощо. Маса – це розпад складної організаційної одиниці не на більш примітивні, а на скопище, атомізований натовп, який не має психосоціального центру. Така *вітсутність регуляції психологічною цілісністю یشтовхає колективну психіку до дисгармонійності, невідповідності, неадекватності, самонетотожності, нарешті, до колективної потреби у сильній державній владі як замісника психологічної центроверсії.*

Людина групи (сім'я, мала група, село, селище, клан тощо) – це психічна цілісність, яка живе, підсвідомо підкоряючись центроверсії, котра, зі свого боку, захищає, дає адаптивну енергію. Тому в ній діють потужні енергетичні тенденції конструктивної дії і творчості, циклічного (нелінійного) сприймання світу, які проявляються в релігії, мистецтві, звичаях, традиціях, марновірствах, у способах розв'язання конфліктів тощо. Доки індивід має психологічний доступ до системи впорядкованих групових цінностей, зв'язок із ними через особистісно значущий контакт з іншими членами групи, доти він у безпеці у прийнятій групі і своїй культурі.

Неважко помітити, до якої суб-особистості тягнеться українська соціетальність. Сьогодні ієрархічний порядок старої системи цінностей

зруйновано. Забутими виявилися психокультурні і соціальні “інстинкти”. Не працює символічна складова культури, яка вже не прагне (як будь-яка здорова культура) встановити рівновагу між своїми власними позиціями і позиціями індивіда як її частини. Людина зруйнувала природно-космічний (управлінсько-інтегруючий) архетип свого соціуму і тому опинилася перед завданням “вторинної соціалізації”, освоєння “вивченого” соціального інстинкту. Відродження феномену групової психосоціальної центроверсії на рівні українського молодого соціуму можливе лише шляхом коригування міжпольового обміну: через встановлення адекватних стосунків між космічним (читай: архетиповим), трансцендентним (духовним, морально-психологічним) і світським (соціально-політичною організацією життєдіяльності суспільства) полями. А точніше, Україна повинна позбутися статусу “політичної держави” через відмову від владної гілки “президент та його структура”, яка на даному етапі становлення державної ідентичності виконує роль політичного каталізатора, і задовольнитися двовладдям “прем’єра” і “парламенту” (без холопа і без пана), через оновлення символіки усіх сфер, де колективне несвідоме зачіпає життя суспільства (політика, мораль, релігія, мистецтво, церемонії, свята тощо).

Разом з тим, крім традиційних “центруючих” важелів цілісності та ідентичності є регулятори локальних систем ранньої цивілізації “доосьового часу”. Під “осьовим часом” К. Ясперс розумів період між VII і III ст. до н. е., коли в провідних регіонах Старого Світу були закладені засади

нової культури людства, пов’язаної із самоцінністю і свободою вибору окремої людини. В контексті такої культури людина усвідомлює себе контрагентом не тільки економічного, суспільно-політичного і культурного життя, а й трансцендентальної першо-реальності буття. До цього історичного моменту центроверсія була чи не єдиним регулятором життя *групи*. Вказаний момент треба згадати сучасній людині, яка більш за все страждає від загубленого морально-психологічного фундаменту буденності. Це дасть змогу переосмислити сучасні духовні цінностей і поставити питання про нові політичні орієнтири та організаційні форми життєустрою.

Наше історичне минуле зруйнувало статус малих груп та організацій, внаслідок чого відбувся підрив психологічного фундаменту індивідуалізованих інваріантів особистості та її зв’язків із соціумом. Людина загубила своє природне місце в соціумі. За інерцією ще й сьогодні в Україні спостерігаємо орієнтований на масу, на велику і безлику соціальну групу, суспільний розум, в якому політичні установки ведуть за собою встановлення єдиної для всіх (але не космічної і не ноосферної, а суто світської) парадигми життя. А це аж ніяк не відповідає психоонтологічним вимогам «правильного» українського життєустрою.

Тип інформаційного метаболізму

Згідно з нашою науковою концепцією другим компонентом відношення є *тип інформаційного метаболізму групових суб’єктів*, в т. ч. і соціумів. Це той тип структури, що завдяки своїй здатності обирати, налаштовує

суб'єкт на певну парадигму світосприймання (якщо розуміти під парадигмою сукупність думок, цінностей, сприймань, які створюють певне бачення реальності), життєдіяльності, або навіть звичні форми і змістове наповнення існування. Трансперсональний механізм роботи цієї структури сконструйований природою за принципом оптимального використання інформаційно-енергетичних можливостей суб'єкта. Кожний суб'єкт видає і приймає якусь кількість і якість речовини, енергії та інформації, але не будь-яких, а самоафінних, своїх, рідних. Речовина, енергія та інформація повинні резонувати із фракталом суб'єкта чи з його душею. Тільки тоді він сприймає сигнали, що зовні надходять, чує їх, працює з ними, задіює їх до свого внутрішнього світу. Таку структуру-призму має соціум, будь-яка не випадкова групова структура, індивід, тварини, інші природні істоти, творіння рук людських і т.ін. Це – тип інформаційного метаболізму (ТІМ), вивченням якого займається сьогодні такий науковий напрямок, як соціоніка, котра обрала і модифікувала шкали-перепустки (ті, що пропускають інформацію, енергію та речовину за певними закономірностями) на основі показників юнгіанської психології: екстраверсію – інтроверсію, раціональність – ірраціональність, інтуїцію – сенсорику, логіку – етику [9]. Інші автори (О. Донченко, А. Овчаров, Ю. Романенко) при розробці й аналізі феномену соціетальної психіки [13], інтегрального типу організації [14], архетипу політичного несвідомого [7] для повноти відтворення соціального аспекту досліджуваних феноменів, додали до

них такі психоформи як чоловіче – жіноче, інтернальність – екстернальність, нормативність – креативність, інтегративність – диференційність та ін. [13]. Це – психоінформаційні гештальти або психоформи, за якими криється величезний обсяг прогнозованих людських можливостей. Певна структура таких психоформ (патернів, гештальтів) відіграє роль парадигми життєвого шляху суб'єкта, є його психоінформаційною програмою, яка налаштовує суб'єкт на реалізацію певної місії, запрограмованої у складному холономному процесі міжпольового обміну.

Таким чином, з багатьох можливостей самореалізації, які містяться у психосоціальному просторі, реальною для певної спільноти, групи чи індивіда буде тільки їх окрема частина. Ця реальність прихована у способі підключення до тріади полів – в ТІМі, хоча й цією потенцією можна скористатися за певних умов по-різному. Е. Кемпінські показує, наприклад, що розумові здібності можна використати або задля розшуку слідів у лісі, або для проведення наукового дослідження; фізичні можливості – для боротьби із диким звірем чи у спортивних змаганнях; агресія може отримати розрядку в формі вбивства чи знешкодження противника безкровним шляхом.

Вірно визначений ТІМ дає матеріал для прогнозу взаєморозуміння двох суб'єктів. А. Аугюстинавічуте (з допомогою К.Г. Юнга та А. Кемпінські) виявила 16 типів інформаційного обміну і встановила відношення між ними. Таких відношень (типів стосунків чи взаємин) аналогічна кількість: соціального запиту (соціального прийому), ревізії (під-

ревізії), конфлікту, суперего, проти-лежності, квазітотожності, тотожності, дзеркальні, споріднені, ділові, міражні, активації, дуальні, напівдуальні. Крім того, ми виявили чотири типи інформаційної орієнтації за архетиповою моделлю соціальної еволюції: інтегративно-нормативний (тоталітарна психосоціальна установка, ПС), нормативно-диференційний (авторитарна ПС), диференційно-креативний (ліберальна ПС) та креативно-інтегративний (демократична ПС). Між ними також існують певні об'єктивні відношення на інформаційно-енергетичному, тобто первинному і фундаментальному, рівні. В цьому «наборі» є конструктивні і деструктивні стосунки, більш м'які і непримиримо жорсткі, такі, що рухають еволюційні тенденції, і такі, що призводять до революцій, фрустрації і ступору, потребують для вирішення колізій третього суб'єкта тощо.

Очевидно, що можна користуватися цими типами інтерсуб'єктних стосунків, удосконалювати і збагачувати набір міжсуб'єктних дефініцій, але без урахування цієї об'єктивної психоінформаційної складової неможливо поліпшувати організаційну структуру соціуму. Цей набір інтерсуб'єктних стосунків виправданий на будь-яких рівнях, у т. ч. міжпольовому і внутрішньопольовому. Причому домінуюча типність останнього рівня стосунків залежить від міжпольової взаємодії: чим більш відірване від космічного і трансцендентного полів світське поле взаємин, тим більш жорстокою, насильницькою і в кінцевому підсумку суперечливою і малоефективною є соціальна діяльність у ньому.

Так, специфічною колізією трансформаційних процесів у житті сучасної України є постійна неадекватність законодавчої, виконавчої та правлячої влади; суперечливі стосунки і невідповідність більшості парламентаріїв, політично замкненого кола президента, внутрішньо нестабільної структури прем'єра і політичних еліт; повна розбалансованість взаємин між всіма елітами, щонайперше інституційними і політичними, елітами-носіями моделей неполітичного розвитку країни; між інтелектуальним і владним центром країни, а також між цими центрами і народом. Ще Ж.Ж. Руссо зауважував, що форма правління і життєустрій не завжди співпадають. Від себе додамо: особливо тоді, коли ця форма підкріплена лише символічно, а не онтологічно. Саме тому розвиток демократичних систем може призводити до ситуацій, коли влада в законодавчій сфері начебто належить народу, а форма правління тяжіє до вождизму, демонструє тенденції деспотизму. Доводиться щоразу бачити, як права національних меншин вступають у суперечність із правами особистості, або як регіональні особливості окремих ділянок соціуму призводять до колотнечі цілого. Практика демократичних процесів потребує конкретних рішень, встановлення оптимальних стосунків, подолання колізій і суперечностей, які закладені в психосоціальній (психоінформаційній) природі індивідуальних та групових оцінок і цінностей.

А. Кемпінські стверджує, що в інформаційному метаболізмі працюють закони, аналогічні законам енергетичного метаболізму, а саме: а) закон специфічності структури і б) закон

рівноваги між анаболічними (тими, що будують) і катаболічними (тими, що руйнують) процесами [8; 106]. Перший закон наполягає на тому, що психіка кожного окремого суб'єкта як самоорганізуюча система всі інформаційні потоки перетворює на власну специфічну мову, із хаосу інформації створює свій власний порядок (звідси утворюється «тип інформаційного метаболізму», або ТІМ, за А. Аугустинавичуте [9]). Другий закон означає, що для підтримання психологічної норми кількість інформаційно-енергетичних сигналів, що поступає у психіку людини, повинна дорівнювати кількості сигналів, що надходять до середовища *і сприймаються ним*. ТІМ суб'єкта повинен берегти його від інформаційних перевантажень. ТІМ – це своєрідний інстинкт, на який масова та ще й надмірно раціональна людина міста, на жаль, звертає увагу тільки у «вітальних» ситуаціях, тобто за умов, котрі безпосередньо загрожують життю, або спричиняють психічний зрив.

ТІМ – це механізм оптимальної адаптації суб'єкта (індивідуального чи групового) до середовища (інших людей, груп, організацій, вимог, атмосфери тощо). Це те, що дає змогу зберегти адаптивну енергію суб'єкта і почати оптимальний процес інтеграції і самореалізації в ньому. ТІМ – те, що *чує* і хоче, щоб його почули. Рахуватися з ТІМом можуть тільки в груповому середовищі, там, де людину знають, де є безпосередні взаємозв'язки і «перекладачі» – сучасні спеціалісти-психологи, менеджери-управлінці, основна функція яких – забезпечення ефективної роботи механізму «адекватного інтер-суб'єктного взаємозв'язку».

Отже, кожний суб'єкт (індивідуальний та груповий) має власну психоінформаційну програму, ідеологію якої він впроваджує в життя і у взаємини з іншими суб'єктами. Стосунки з позитивними (співпадаючими, резонуючими) і негативними (неспівпадаючими, нерезонуючими) валентностями можна коригувати, враховуючи різну психоінформаційну природу самого суб'єкта.

Монітор відхилення

Третім пропонованим компонентом відношення є «монітор відхилення» – деяка психоделічна структура, котра деформує, або заміщує проєкції реального, вимірюється кількістю ушкодженого чи відмерлого фрактального матеріалу в суб'єкті. Нездатність ідентично сприйняти інформацію заміщується стереотипами, шаблонами, загальноприйнятими нормами. Це той апарат у структурі психіки суб'єкта, який руйнує функцію його ідентичності, тобто зменшує відсоток можливостей підключення до самого себе й відтак до Всесвіту.

Обстоювану тезу можна проілюструвати на прикладі світського поля і його можливостей. Так, людський розум в ідеальному фракталі має два типи психічної орієнтації – раціональний та ірраціональний, які разом відповідають за сприйняття й усвідомлення цілісності, неподільності, нелінійності, єдності усього з усім у світі, тобто за сприйняття ПОЛЯ, а не його деталей. Однак реально світське поле обернулося на множину «обломків»: раціональний Захід, ірраціональний Схід, інтернальні етноси, етичні нації, екстравертовані раси, інтуїтивні релігійні і

сенсорні політичні групи тощо. Ці обломки, щонайперше – всередині нас, а вже потім транслюються нами у світ, що і спричинює низку культурних, політичних, екологічних та інших криз і непорозумінь між соціальними суб'єктами. Отож єдине психічне поле розлетілося на шматки і вийшло так, що, з одного боку, панує *ірраціональність*, самоорганізація, вільна енергія, інстинкти, спонтанність, аутентичність, холономність, синхроністичність, Ід, первинність, хаос, *поле самості*, а з другого – *раціональність*, організація, відчуженість, лінійність, каузальність, соціальні очікування, Его, вторинність, порядок, *поле соціальності*. Ці два полюси світського поля корелюють між собою, як несвідоме і свідоме, як Ід і Его, як інстинкт і воля. Але біда в тому, що несвідоме, Ід, інстинкт, ірраціональне загалом приблизно з «післяєсового» (К. Ясперс) історичного часу перестали функціонувати як рівноправні елементи світського поля, вони швидше є рудиментами чи атавізмами соціального життя. Звідси природним видається ставлення до них.

Проблема в тому, що єдине поле людської психічності загинуло вже давно. І це, мабуть, стало несподіванкою навіть для Господа Бога. Воно, як отой «золотий вік», стало солодкою згадкою родової пам'яті людства. Разом із зростанням диференціації соціальних структур, ролей і статусів, із непомірним звеличенням людиною самої себе відбувався процес роз'єднання психічного патерну світського поля. Саме тому виникла потреба рахуватися із цим фактом і моделювати реальні обломки цього поля. Однією з таких моделей і є 16

типів (структур) інформаційного метаболізму А. Аугюстинавічуте, які, будучи фракталом того чи іншого суб'єкта, водночас становлять своєрідний патерн його долі.

Крім того, патернами долі є психічні структури, суб'єкта, котрі викривляють суб'єктність. Маємо на увазі передусім різні форми і рівні зомбіювання або програмування суб'єкта, коли його психіка внаслідок певних імпринтів (Г. Уілсон), фізичних чи психічних травм, власної невпевненості, закомплексованості тощо позбувається можливості розгортати власне свою, самотутню потенцію.

Особливий програмово-перекручений потенціал притаманний сучасному місту: фрагментована, колективна, невротизована, неприродна, агресивна людина міста боїться себе, своєї бідності чи багатства, любові чи ненависті, нудьги і старості, інших людей і нетипових подій. Вона тотально залежна і в багатьох відношеннях інфантильна. Світ сучасного великого міста, в якому зосередилися руйнівні чинники психологічної дезінтегрованості і незахищеності, надто важкий для нормального функціонування психіки людини. Саме в місті асимілюється сузір'я модерних потенцій світового масштабу, пов'язаних із феноменом «стиснення» планети. І якщо можливості людського розуму, соціуму, людства безмежні, то про спроможності індивідуальної і навіть колективної психіки цього аж ніяк не скажеш.

Сучасне середовище, й особливо велике місто, не може почути людину, не здатне забезпечити роботу захисного механізму, що викликає її неусвідомлене обурення соціумом та

іншими людьми, фрустрацію, невротичність і навіть психози. Світ стає для людини безглуздим, хаотичним, незбагненим, а сучасна організація життєустрою – не тільки гальмом, а й потужним хворободайним чинником.

Середнє покоління соціологів, котрі отримали «колективний імпринт», занадто критично ставляться до молодого покоління, яке обирає замість високих слів такі прості і зрозумілі цінності як сім'ю, роботу, друзів, щастя бути самим собою тощо. Однак саме «переміщення центру ваги з великих соціальних груп на малі було б найліпшим захистом від небезпеки технічного погляду на людину» – пише А. Кемпінські [8; 112]. Тільки в малій групі людина може зберегти свою індивідуальність, відчувати насолоду від спілкування з іншими членами групи. Той факт, що особа може бути членом кількох малих груп, спричинює полегшення міжгрупових контактів і вирішення міжсуб'єктних колізій на макрорівні. Інформаційний характер сучасної цивілізації також дає змогу кожному члену групи (за умови автономної соціальної ваги цих груп) видати необхідну «катаболічну порцію» творчо перероблених сигналів саме туди, де вони будуть *прогнозовано сприйнятими, почутими*.

Колись М. Бердяєв підкреслював стабільність соціумів, заснованих на ідеології «природних місць» кожної людини, коли, наприклад, безправний і закріпачений селянин почувався значно краще за сеньора з урахуванням перспектив майбутнього спасіння в раю знедолених. *Рівень сучасної науки дозволяє кожній людині придбати «компенсаційний шанс»: мати*

реальну можливість жити, працювати, відпочивати, реалізовувати свою соціальну місію в тих групах, які здатні його «почути». Індивід практично може обирати для себе найкориснішу чи найкомфортнішу (це залежить від мети) психоінформаційну групу, регіон, іншу людину тощо. Адже кожна особа має певну психоінформаційну програму, яка обумовлює її потреби у відповідному середовищі, інформації, в певній якості соціальних та інтимних стосунків із людьми, або загалом у середовищі самоактуалізації. Але задоволення таких потреб у масовому масштабі стане реальністю, якщо змістити соціально-політичні орієнтири із парадигми націй, етносів, суспільств і різних універсальних «ізмів» на парадигму малих груп і локальних регіонів. Це стане можливим лише на фоні розвитку іншого рівня цивілізованості суспільства, його політичної і психологічної культури, досвіду громадянської толерантності тощо.

Отже, існує можливість будувати певні психоформи в соціумі не методом сліпого відбору, спроб і помилок, занадто тривалого розтягування бажаних соціальних змін, а методом «резонансного збудження належних форм соціальної організації» [10, с. 48]. Людство повинно вчитися у живої природи, яка вже вміє у сотні разів скорочувати час виходу на потрібні структури. В даному випадку назріла потреба виходу соціально-політичних агентів на проблеми малих груп та організацій, навіть проста увага до яких спроможна змінити сьогодні характер макросоціальних процесів у демократичному напрямку.

Частина I:

1. *Кримський С.Б.* Архетипи української культури // Феномен української культури. – К., 1996. – С.97–98.
2. *Головаха Є.* Майбутнє соціології і типологія соціальних феноменів / Круглий стіл. Суспільство і соціологія на межі третього тисячоліття // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – №3. – С. 8.
3. *Юнг К.Г.* Воспоминания. Сновидения. Размышления. – К., 1994. – С. 374 та ін.; Синхронистичность. – М. – К., 1997.
4. *Уилсон Р.А.* Психология эволюции. – К., 1998.
5. *Генон Р.* Кризис современного мира. – М., 1991.
6. *Донченко О.А.* Социетальная психика. – 1994.
7. *Gordon Lawrence.* People types and tiger stripes. A practical guide to learning styles. Center for applications of psychological types, ins.1989.
8. *Фоменко А.Т.* Глобальная хронология. – М., 1997.
9. *Букалов А.В.* Архетипы, принцип синхронистичности К.Г. Юнга и феномен периодичности человеческой истории // Соционика, ментология и психология личности. – 1997. – №5.
10. Термин Бенуа Б. Мандельброта (Фрактальная геометрия природы. 1982.). См. Фракталы в физике. Труды Международного симпозиума. – М., 1988; Федер Е. Фракталы.-М., 1991.
11. *Durkheim E.:* Les formes elementaires de la vie religieuse, P.U.F., Paris, 1968, p.167; La division du travail social, P.U.F., Paris, 1978, p.VI.
7. *Платон.* Государство // Сочинения в 3 т. – М., 1971. – Т.3,ч.1.
8. *Гроф С.* За пределами мозга. – М., 1993.
9. *Маркелов Г.И.* Личность как культурно-историческое явление (этюды по истории индивидуализма). – СПб., 1912 и др.
10. *Юнг К.Г.* Архетип и символ. – М., 1991.
11. *Леви-Строс К.* Структурная антропология. – М., 1984.
12. *Гачев Г.* Образы Индии. – М., 1993. – С. 121.
13. *Антоний Марк Аврелий.* К самому себе. Размышления. – СПб,1895. – С.26, 68.
14. *Селье Г.* Стресс без дистресса. – М., 1979.
15. *Муздыбаев К.* Психология ответственности. – Л.: Наука, 1983.
16. *Франкл В.* Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990.
17. *Бодрийяр Ж.* Злой демон образов // Искусство. Кино. – 1992. – №10. – С.64–70.
18. *Панина Н.В., Головаха Є.І.* Тенденції розвитку українського суспільства (1994 – 1998 р.р.)
19. *Ручка А.А., Танчер В.В.* Очерки истории социологической мысли. – К., 1992.
20. *Маркс К.* К критике гегелевской философии права: Введение // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – Т. 1. – С. 401–418.
21. *Андреев Д.* Роза мира. – М., 19 м.: Sullivan H.S. The Illusion of Personal Individualiti. In: ~The Collekted Works of Harri Stack Sullivan~, Vol. II. – New-York, 1965.
22. *Мертон Р.К.* Социальная теория и социальная структура // Социологические исследования. – 1992. – №2. – С. 118–124.
23. *Тойнби А.Дж.* Постижение истории. – М.,1991. – С.555–565.
24. *Арендт Х.* Массы и тоталитаризм // Вопр. социол.– 1992. – Т.1, №2. С. 35–60.
25. *Сорокин П.* Человек. Цивилизация. Общество. – С. 500.
26. *Мамардашвили М.* Форма превращенная // Философская энциклопедия. – М., 1970. – Т.5.
27. *Гершензон М.О.* Творческое самосознание // Вехи. Интеллиганция в России. – М., 1991. – С.85–109.
28. *Бахтияров О.В.* Постинформационные технологии: введение в психонетику. – К.: Экспир, 1997. – С. 145.
29. *Inkeles F. and Levinson D.J.* National Character: the Study of Modal Personaliti and Sociocultural Systems. – "Handbook of Social Psychology". Ed. bi G. Lindzey and E. Aronson. Vol. 4 Reading (Mass.), 1969.
30. *Донченко О.А., Овчаров А.О.* Ще один метод підвищення ефективності організацій // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 4–5. – С. 146–160.
31. *Пахомов Ю.Н., Крымский С.Б., Павленко Ю.В.* Пути и перепутья современной цивилизации. – К., 1998. – С. 390, 36, 28-31.
32. *Шпенглер О.* Закат Европы. Т.1. – М., 1993. – 663 с.
33. *Пригожин И., Стенгерс И.* Порядок из хаоса. – М., 1986. –С. 270; Курдюмов С.

Интервью // Знание – сила, 1988. – №11. – С. 40.

34. *Самойлов Л.* Путешествие в перевернутый мир // Нева, 1989. – №4.

35. Див. ж. Соционика, ментология и психология личности. – 1994 – 2000 р.р.; Мегедь В., Овчаров А. Учитесь эффективно управлять людьми. – К., 2000. – 120 с.; Гуленко В.В., Тыщенко В.П.. Юнг в школе. – Новосибирск., 1997; Гуленко В.В. Менеджмент слаженной команды. – Новосибирск., 1995; Стратиевская В. Как сделать так, чтобы мы не расставались. – М., 1997.

36. *Юнг К.Г.* Синхроничность. – М.; К., 1997. – 320 с.

37. *Durkheim E.* La division du travail social. P.U.F., Paris, 1978, p. 375.

38. *Тойнби А.Дж.* Постижение истории. М., 1991. – С. 596-597.

Частина 2:

1. *Левин К.* Разрешение социальных конфликтов. – СПб., 2000.

2. *Мандельброт Б.Б.* Фрактальная геометрия природы. – Фракталы в физике. Труды международного симпозиума. – М., 1988; Федер Е. Фракталы. – М., 1991.

3. *Киндеревич А.В., Кича Л.И.* Теория поля. Элементы теории чисел. – К., 2000.

4. *Юзвизин И.И.* Информациология. – М., 1996.

5. *Нойманн Э.* Происхождение и развитие сознания. – М.; К., 1998.

6. *Пахомов Ю.Н., Крымский С.Б., Павленко Ю.В.* Пути и перепутья современной цивилизации. – К., 1998.

7. *Донченко О.А., Романенко Ю.В.* Архетипы социального життя. – К., 2001.

8. *Кемпински А.* Экзистенциальная психиатрия. – М., СПб., 1998.

9. *Аугустинавічуте А.* Соционика. – СПб., 1998.

10. *Князева Е., Курдюмов С.* Синергетика: начала нелинейного мышления. – М.

11. *Букалов А.В.* О поле сознания физической вселенной // Соционика, ментология и психология личности. – 1998. – №6; Феномен квантования информационного пространства коллектива // Там же. – 1998. – №1; Теория психоинформационного пространства, его полей и структур. Общая концепция // Там же. – 1999. – №5.

12. *Капра Ф.* Уроки мудрости. – К., 1996.

13. *Донченко О.А.* Социетальная психика. – К., 1994;

14. *Донченко О.А., Овчаров А.О.* Ще один метод підвищення ефективності організації // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – №4 – 5; Донченко О. Архетип психосоціальної еволюції з погляду політичного менеджменту // Там само. – 2000. – №2.

15. Див. *Эйзенштадт Ш.* Революция и преобразование обществ (сравнительное изучение цивилизаций). – М., 1999.

16. *Менегети А.* Онтопсихология, политика, экономика. – К., 1999. – С.21.

Надійшла до редакції 17.04.2001.